BRANIMIR LIVADIĆ

DO BUENOS AIRESA

BRANIMIR LIVADIĆ

DO BUENOS AIRESA

S PUTA I KONGRESA P. E. N. KLUBOVA

dobroj, dragoj gospođi Ruži

13/II 53.

Zagreb 1937

Marija Vizner Livadić

Preštampano iz Hrvatske Revije broj 1. i 2. 1937.

Genova

Dok se svraćam u malo vremena po treći put u Genovu, godi mi kao da sam se našao sa starim drugom. To je grad, u kome ima mjesta za svakoga, kamoli ne za staroga znanca. Prislonio se je usko uz strminu, a do nogu mu more, more, koje zove svojim raskošnim obalama s lijeva i s desna. Ovamo Rapalo, onamo Nica, Barcelona, sve tako do Sierre Nevade...

Gradom teku dvije žile kucavice: jedna široka, — i možda bi se smjelo reći — otmjena, estetska, ali dosadna, a druga uska, stisnuta, zaprljana, ali puna života. Pa ipak su u onoj dosadnoj i velike banke!

U onoj uskoj gomila se živež, smočnica velikoga grada, nezasitnog želuca. I u nemirisima, kad su tako raznolični, ima nešto simpatično. I oni dućani, koji su prazni, nisu do kraja mrtvi: struja ulice i oni drugi puni povlače ih sa sobom, oživljuju. Narod, radnici, mornari, dječurlija, vikači — trgovci bez trpeze —, prostitutke,... sve se kreće i živi, živi od časa, od dana, od ovoga trenutka, koji samo teče i prolazi jednako za sve. Trenutka, jednog od onih, od kojih se je sastojala sva prošlost ljudska, pa će se i sastojati sva budućnost...

Što sam ja ovdje među njima? Putnik? Stranac? Domorodac? Kakvu glumim ulo-

gu u tom kaosu? Tko se ovdje razlikuje i po čemu? Ja, koji »nosim u srcu« domovinu, i ovi ovdje, koji su jedno s uskim i zaprljanim zidovima, kojih ne će nikad nestati...

Samo nekoliko koraka niže stoji lučka stanica. Ovamo su sad zapravo upućene sve moje misli. Sjajna građevina, dovitljivo izgrađena, kako to umiju Talijani. Do na prag broda ide i čovjek i željeznica. Tu ćemo se s dva tri koraka otisnuti od Evrope. Realno to nije tako lako provedivo. Pitanje putnice, oko koje smo se kod kuće znojili desetak dana, i ovdje prolazi mikroskopsku proceduru. Tko se smije dakle odbiti od Evrope? Mi, kojim nema prigovora, a ne smiju oni, koje bismo najradije poslali do vraga!

Ipak — ovdje ima svatko svoj rastanak. Gledao sam neku Talijanku i njezinog obijesnog derana. Izljubili su se sigurno dvadeset puta. Gledao sam čitavu seriju nijansa cjelivanja...

Odilazimo. To traje od jedne poslije podne do sedme u večer. Ništa nismo zaboravili, sve smo ponijeli sa sobom u Ameriku. Elevator se je jedva smirio. Mnoga glomazna bačva nikad se nije osjetila elastičnijom. Međutim uputio sam se o svemu. Moju kabinu okupirao je neki španjolski svećenik s oltarom. Zar dobar ili zao znak? Za večere odmaknuli smo se od genoveške rive. I večera i krasan pogled na grad — užici su se smetali. Mislio sam na Kolomba. Kako je onda bilo lako otkrivati nove svjetove. Danas znamo sve i ne možemo više ništa otkriti...

Dalje od Genove noću

Put vodi uz tanku, svijetlu prugu. To je onaj bezbroj sijalica s obale. Iza toga svijetla slegla se slutnja čarobnih krajeva, gdje se odigravaju francuski romani i kud lutaju sanje turistički nastrojenih Evropljana. Tako je dakle blistav i sjajan rub Evrope! Ljepšega ruba nema ni najskupocjeniji ćilim. Nježna, svijetlozračna crta — okvir za mrku sliku današnjih događaja!

Goleme grude mraka ganjaju se pred nama, crni oblaci, put kao da skreće u sve mračnije odaje. Što je nebo mutnije, svjetlije se odražava srebrna pjena na zagasitim bojama vode. I ne da bismo se osjećali osamljeni i bačeni u tuđ kraj, nego kao da smo stigli, kud nas je gonila mašta bezbroj puta u životu. More pod nama kao da je ono Homerovo, što živi dostojanstveno bez vremena i zrcali sliku vječno jednoga dana i noći...

Pred Marseillom

Rano jutrom našli smo se pred Marseillom. Ugurali su nas u luku, ukljaštrili brodovima, svezali s prljavim magazinima, i igra je utovarivanja otpočela. Ritmički se kreću i oglašuju elevatori. S nabreklih brodica u naletu, a onda tromo i mrtvo dižu se i iščezavaju tereti u golemoj i nezasitnoj utrobi našega broda. A on ni da bi se naduo!

Luka je daleko od grada. Probijaš se strašljivo među kolosjecima, a onda se ipak vraćaš i sjedaš u auto.

Što se može zahvatiti u brzom provozu od tuđeg i nepoznatog grada? Nekoliko filmskih slika. Osjećaš: sve je »lučki« nastrojeno. Tko skreće u te gostionice, taj ne gleda mnogo oko sebe, tomu se žuri. Trgovci su iznijeli robu na ulicu, da možeš lakše birati, da stvoriš brzo odluku i da svakako uzmeš. Ulice su žive, trgovački sve se doima nesolidno. Prema Genovi to je drugi karakter lučkoga grada: ondje kao da je glavno trgovanje, ovdje — konačni uspjeh. Ulice su široke i prostrane. Takve ulice nagrđuju mali i prljavi dućančići, u Genovi oni ih čine ljepšima.

Tako je bilo sada za ljetnjeg, sunčanog dana. Na povratku nismo mogli ući u Marseille, duvala je prava senjska bura. Iza rasprslih valova krio se grad, mutan i nepristupačan. Tek uveče, kad su se upalile sijalice i zablistala golema crvena zvijezda svjetionika, zasjao je grad punim sjajem.

Od Marseilla do Barcelone

U posljednji čas ukrcalo se u naš brod dvjesta izletnika. Vižljav narod, većinom mladi ljudi. Ispratili su ih sa zastavom s četiri slova. Jedna je guslačica intonirala radničke pjesme. Prodorni povici s kopna i s lađe uz poznatu gestu — prijetnja s uzdignutom šakom —, a kad je zamalo krenula lađa, znali smo skoro, da su to ljevičari, koji idu usput u pohode barcelonskim vlastodršcima, a onda dalje u Afriku.

Sve doslije mrtva, naša je lađa oživjela novim životom. Šarena, i u boji i u kroju, ljetna odijela po modi: pravo gradsko društvo. Smještaju se, ali su već za čas u brodskim toaletama, koje ne kriju odviše svježa mlada tjelesa. Trebalo ih stisnuti u drugi razred, ali je njihovo čavkanje i hihotanje doskora ispunilo brod. Pjevaju, a našao se i harmonikaš, i sve se treslo od obijesna plesa. Pravo pravcato proštenje.

Brod je skretao bezbrižno u Barcelonu. Usprkos zlih glasina, čežnja nas je vukla za veselim srcem toga divnoga grada.

Kad je u jutro stala naša lađa, našli smo se okruženi ratnim brodovima, većinom engleskim. Na lučkom motoru, koji je doplovio do nas, naš se je doktor izvezao u luku. Na brodu smo imali znak: »sumnjiva bolest«. Dugo smo u tjeskobnoj radoznalosti gledali u smjelu katalonsku prijestolnicu, ne bismo li što otkrili. Od milijunskog grada — čovjeku nigdje ni traga. Bezazleno, kao naše jadransko seoce, protirao je oči divovski spavač. Kroz mliječno-sive maglice sanjivo su se izdizali vidici mojih lijepih uspomena, krajobrazi, kojih se crteži ne daju izbrisati iz pameti. Zna se, da ima u Barceloni i odviše sirotinje i bijede, ali grad je toliko raskošno i zanosno lijep, da je nemoguće biti nerazdragan gledajući Barcelonu. Kod motrenja izbliza ističe se značajno ukus konca devetnaestog vijeka. Što je ostalo od starine, prekida samo sporadično taj stil. Ipak: sve prevladava onaj iskonski duh pomorskoga grada, u kojemu se ogleda sreća života u razmeđu kopna i mora. Ljepota je Barcelone živa i svježa kao u one voćke, koja se, ma da ulazi svake godine ponovo u svoj stari oblik, vječno obnavlja i sokom i mirisom i ljepotom.

Nakon duga vijećanja dopustili su nam napokon da pristanemo. Svezali su nas uz pristanište transatlantskih brodova, spustili smo na kopno most, ipak ga nismo smjeli prijeći. Pred lađom na rivi stražila je građanska vojska, u odijelu i u pokretima civilno nezgrapna, tek duh revolucije davao joj je mjesto soldatesknoga zapta vojničko dostojanstvo. Momak tik pred lađom s kratkim rukavima u tuđoj bluzi i u lakim platnenim polucipelama nosio je u sebi, ma da mu se je tromo oko ramena ovjesila puška, nešto žustro, poletno i odlučno.

Još uvijek nismo od burnog života grada ništa osjetili. Tek na drugoj obali luke strčala se šaka ljudi i čulo se nekoliko hitaca.

Istom poslije podne uspjelo je našim marseljskim izletnicima, da se odazovu pozivu svojih barcelonskih drugova. Nekoliko autokara izvelo ih je u zagonetni grad. Osim Kolumba na visokom stupu, zagledana u široku morsku pučinu, nitko nije svraćao pažnje na nas. Barcelona zbrinjavala se je sama sobom.

Od Barcelone do Casablance

Boravak pred Barcelonom zadro je nemilo u naše dobro putničko raspoloženje. Naša je lađa promijenila svoj program. Mjesto da pristajemo u Valenciji i Cadixu, usmjerili smo put do Casablance.

Ujutro, za svitanja, zapazili smo u daljini Gibraltar. Na tamnoj gorskoj pozadini jedno osvijetljeno polje.

Gibanje oko nas postalo je živahnije. Raspoznavali smo ratne lađe raznih država.

Najedared javi se naša sirena: zapali smo u gustu maglu. Brod je usporio brzinu. Na signale dobivao je odgovore, sad s bližega, sad s daljega. Kad su se začuli oni iz blizine, naša je žviždaljka zapištila prodornim glasom.

Manevriranje po magli trajalo je dosta dugo. More nije bilo odviše uzbibano. Naši manjkavi pomorski pojmovi nisu mogli posve dokučiti pojavu londonske magle usred vedroga dana.

Monotonim tempom brodio je brod neumorno cio dan. S lijeva nježni obrisi gorovite afričke obale, s desna jednako gorovita obala španjolska. Naše uživanje ljepote mutile su zle slutnje onoga neizvjesnoga, što se za tim gorama odigravalo.

Međuto razvijao se pomalo život na brodu. Poznavali smo se svi po viđenju. Drugova iz Penkluba bilo nas je petorica. S drugim ciljem, kao conferencijer, putovao je s nama i u našem društvu André Lichtenberger, brat čuvenog Henrya, romanopisac (»Mali Frott«) i direktor socijalnog muzeja u Parizu. Koščata, visoka i otmjena figura, ljubezan gospodin, kao takav poznat i u Zagrebu, o kojemu se izražava očito iskrenim zanosom. Drugi je naš drug, koga smo svi susretali osobitom pažnjom, Španjolac g. Melchior Almagro de San Martin, delegat madridskoga Pen-kluba. Sjećajući izdaleka na pok. Lunačeka, prava španjolska aristokratska pojava s gestama diplomatske svoje prošlosti. Za nj je taj put imao drugo značenje: uistinu on se je teško dokopao naše lađe i nije se s nama vraćao iz Buenos

Airesa. Vazda zaokupljen ozbiljnim poslom ili čitanjem ili pisanjem, a ipak spreman na razgovor i pouzdanu informaciju, prikazivao nam se je osobito drugarski g. Louis Piérard, delegat i predsjednik bruxelleskog Pen-kluba. Piérard je ušao g. 1907. u literaturu s knjigom pjesama. Uz pjesme on piše eseje i reportaže. Njegovo suputništvo bilo nam je od osobite koristi, jer je g. Piérard g. 1920. putovao s belgijskim kraljem u Braziliju i izdao o tom putu i knjigu »Films Brésiliens«. Živahan i razgovorljiv, vazda spreman na diskusiju, postao je doskora intiman drug nas sviju g. dr. Saul Černihovski, palestinski delegat, odlični hebrejski pjesnik i prevodilac Homera. Proboravivši u Rusiji najgore dane revolucije, mogao je našemu društvu dati najpouzdaniji prikaz strahovitih događaja, u kojima on sa svojom obitelju nije bio samo promatrač, nego i supatnik. Popularnost njegovog književnog rada mogli smo upoznati diljem čitavog puta po Americi, gdje su ga svagdje dočekivali i pozdravljali Židovi u masama. G. Černihovski živi kao liječnik u palestinskoj Tel-Avivi i proživljuje po drugiput osnivanje nove države. On se je najživlje interesirao i za naše prilike, pa će sigurno naći zgodu, da nas i posjeti. Naročiti moj putnički drug bio je od prvog susreta u Marseillu do povratka onamo (u »Wiadomosci Literackie« on veli, da smo pojeli zajedno više od sto ručaka!) g. Jan Parandowski, predsjednik varšavskoga Pen-kluba. Između nas posredovao je još u Varšavi g. Julije Benešić. G. Parandowski odličan je poljski romanopisac. Dugo vremena boravio je

u Italiji i Grčkoj. Izvrstan je poznavalac klasičnih starina, o čemu svjedoči i njegov novi prikaz olimpijskih igara, koga je nagradio olimpijski odbor u Berlinu. U njegove metode gledanja u daleku prošlost lako je ući, treba ga samo slušati, kad priča, kako je u današnjoj Grčkoj čuo pastira, gdje na vlas istom onomatopoeom imitira pjev slavuja kao nekoć Aristofan. On svaki dan čita Homera. Svojom ličnom prostodušnošću ulazi u staru, a njegova poezija, naoko daleka, uskrisuje gledanjem u život onaj davni, koga su zameli po knjigama bibliotečka prašina i učeni komentari.

No i preko našega užega društva svi smo mi na brodu, bar najbliži, kao ljudi iz jedne kuće ili — u najmanju ruku — kao iz jedne ulice. Oko konačnog cilja puta u gdjekoga se kreće čudna igra života. Kad se objašnjujemo, dolazi na vidjelo neobična srodnost prilika, koje danas pokreću cijelim svijetom. Gledajući danomice svoje suputnike, sve nam se čini, kao da su nam do kraja providni: vidjeli smo ih kako su ušli u brod, kako se odijevaju, kako sjede u baru i kako opće s poslugom. Jedan Amerikanac s četverouglatim rukama, po ženi, po hlačama i cipelama — što bi mogao drugo i biti? — poveo je prilikom povratka iz stare domovine u novu psića, nemoguću mješavinu rasa i psećih forma, a taj, jedva što je stupio na transatlantik, već se ponaša — kao Amerikanac!

Kao u maloj varošici razmahuje se pomalo i brbljarija. Nagađaju se odnosi, naslućuju romani, kleveće se, jer za klevetu i ne treba činjenica. Iz donjega razreda je-

dan se vratio s krvavim nosom: kod kartanja došlo je do šaka. Kritizira se manjkavi konfor na brodu, skupoća pralje i nedostatak radija, toplomjera i vijesti iz Evrope. Razgovori postaju rjeđi, škrtari se s riječima, samo se rijetko koja tema diskutira živahnije. Da je život na brodu u cijelosti dosadan, da sjeća na tamnicu i rekonvalescencu, o tom nema sumnje. A i jednolični ritam gibanja, šuma valovlja i stroja, ne može se reći da djeluje osobito povoljno na raspoloženje.

Uza sve to ipak nikomu nije bilo krivo, kad bi se nagnuo preko rampe i zagledao one dvije ljepuškaste Argentinke, koje su u očevu hotelu naučile praviti toaletu, šminkati se u najmodernijim nijansama i plesati po elegičnim melodijama džezbenda. Nama svima, usidrenim i zakorijenjenim, one su se činile — bog bi znao zbog čega — da potječu i vuku svoj korijen baš iz ovih melodija...

Srećom, nakon malo dana vožnje naš se je brod ustavio. Usidrili smo se ispred Casablance. Lučka svijetla povukla su oko nas prostran sjajan luk. Sve u čistom iskričavom zlatu, samo gdjekad isprekidano crvenom trakastom zvijezdom.

Trebalo je jedva dvadeset godina, da od neuglednog malog pristaništa postane čitav moderan lučki grad sa sto i dvadeset hiljada stanovnika. Tako se je, kad smo se drugi dan probudili, zabjelasao pred nama u mliječnoj rasvjeti afričkoga jutra, uistinu bijeli grad, Sve su kuće, pa i crkve, od jučer. Moderni arhitektonski stil u maurskom gledanju i sve bezizuzetno u bijeložućkastoj

boji, čemu se prilagođuje i onih pet šest nebodera, što bi htjeli do kraja da naglase novoću grada.

Elevatori posljednjega tipa prislanjaju lako kao igračka most na naš brod. Po keju izmiljuju pojave od reda u kostimima šareno smirenih boja poput boja afričkoga cvijeća. Neobično visoke, koštunjavo vitke pojave. Žene u bijelom, široko valovitom odijelu, s feredžama na licu. S elastičnošću mišičja u skladu je nemirni sjaj sjajno crnih očiju, koje kao da još produbljuju crni blist kose. Usred auta i autokara, raznosača novina i zelenih kostima vojnika prava operetna scena.

Rabat

Po savjetu g. Piérarda sjeda nas nekolicima u autokar za izlet u Rabat, u staru prijestolnicu maročkoga sultana. Put naš otpočinje vožnjom po Casablanci. Duž širokih asfaltiranih ulica ređaju se s jedne i s druge strane netom obojene moderne gradske vile. Gorostasnim palmama zasađeni su prostrani parkovi i aleje. Prazni prostori između vila kao da nestrpljivo čekaju nove, koje će već sutra doći. Ili možda i ne će, jer — kažu — zalet francuskog poratnog kapitala dosegao je kulminaciju, preostaju kamati, prazne kuće i zatezni kamati. Dalje, izvan grada, s obje strane automobilske ceste, u sceneriji, u kojoj nema znatnije raznolikosti, slegli su se mali zaseoci posred obrađenog isušenog tla, povrtljarstva i dosta bujni vinogradi. Šume — mislim od bademova drveća — rijetke su.

Kao lovac naslućujem po tim strnima zimske stanove prepelica, pa i šljuka. Ukusno vitki mostovi vežu rijetke prodolice, pa i obale potočića. Svaki čas srećemo auto najnovijeg tipa, autokare, pa i tovarne aute, od vremena do vremena i slikovitu karavanu s devama i Arapima. Po širokim poljima pasu kao izgubljena mršava goveda, gdjekoji konj i magarac. Sav je kraj isprepleten žicama, a čini se uz cestu teče i gotova električna pruga, na kojoj tek što nema vagona.

Put do Rabata vuče se u beskraj. Tek kad se je počeo otvarati vidik na more, naslutili smo da smo blizu svom cilju. Sjedili smo u autokaru sigurno već sat i po.

Ipak naš trud nije bio uzaludan: pogled na Rabat nezaboravna je uspomena.

Stali smo pred žutim četverouglastim tornjem, pred Hasanovim tornjem. Maurska ruševina s prekrasnim ornamentima u neopisivo finoj nijansi terakote. Oko tornja strši iz zemlje bezbroj stupova. Skrećemo desno u palaču maročkoga sultana. Smireno maurska arhitektura, sva je ljepota u raznoličju i prelaženju jedne zgrade u drugu te u nepravilno poređanim maurskim prozorima. Okoliš dvora i svaki kutić u njemu ispunjeni su brižno čuvanim nasadima najraznoličnijega cvijeća u tropski zasićenim bojama i mirisima. Pred dvorom slikovita posada vojnička. Po dvoru i vrtu susrećemo se s baštovanima fantastično-egzotičnim figurama, dugosijama u arapskim bijelim kostimima, crnih opaljenih lica, sami portreti i porculanske figure kao na sceni u »Otmici iz seraila«. Sav dvor sastavljaju četverokutni hodnici, terase, balkoni i fino proporcionirani prozori.

Od dvora idemo uz mauzolej maršala Lyanteya do ruševina tvrđave Ghette. Izilazimo na terasu, a pred nama puca čarobni vidik na rabatsku luku, grad i more. S jedne strane taj vidik, s druge vrtovi, jardin des Oudayas, nezaboravni vrtovi. Među zidove utisnuti bokori cvijeća, tropski prebujalog, puni gustih izrazitih boja, boja, koje se svojom krepčinom doimaju snažnije od svakog raznoličja umjetnih nijansa evropskog vrtljarstva. Iz tih boja struje mirisi, kojih u stvari možda i nema. Cvjetovi su po granama tako gusto posijani, da djeluju kao draperije, iskićene cvjetovima natprirodne veličine. Tek kad smo primakli usnama ukusne šalice s tečnom turskom kavom, osjetili smo, da nismo zapali u pejzaž iz Tisuću i jedne noći.

Teško se je od te sanje rastajati, a pogotovu zauvijek! ... Spuštamo se u autokaru niže prema luci i zalazimo u vrevu stare arapske ulice, među kupce i prodavače voća i povrća. U našim suhoparnim evropskim odijelima iščezavamo u bujici bijelih mantija i šarolikih kostima. I naše fizionomije postaju dosadne. Svakodnevne, male brige oko kuće spliću geste, govor, mlado i staro, žene i djecu, pa i životinje u guste gomile, tuđe nama kao što smo i mi tuđi njima.

Međutim se je pomalo rastvarala mliječna koprena, u koju se do podneva zaogrće afričko nebo. Probilo se sunce i nemilo prži.

Još žustrije nego u Rabat, naš se autokar žuri u Casablancu. Naše je vrijeme odmjereno.

Od Casablance do Dakara

Kad se je u dva sata poslije podne »Alsina« opet otisnula u otvoreno more, s tjeskobom smo pomišljali na daleki put, na četverodnevnu neprekidnu vožnju do Dakara. Život na brodu brzo se je ujednačio s ritmom šuma valovlja ispod vijka i strojeva. Hrane nas točno na minutu, jedino kad zaustavljamo sat, poremećuju se ti razmaci. Sunce zapada sve kasnije. Nebo nad morem dugo je u dan prikrito bijelim prozirnim oblacima, koji se razilaze tek u podne. More je gotovo tiho. Ujutro duva neka vrst bure, koja se stišava do neke granice. Samo jednom zašli smo za nekoliko sati u bolećivo jugo. Bijelim zidom ograđen je daleki horizont. Prati nas jedan jedini zalutali crni galeb. Minulo nas je nekoliko dupina, kao nezainteresirani prolaznici. Katkad zapazi koji putnik peraju morskoga psa. Iz uzbibanih gromada vode ispred kljuna lađe izlijeću ribe — kod nas ih zovu lastavice — ili pojedince ili u jatima. Žure se kao u paničnom strahu, kao preplašeno jato jarebica, a kad im se peraje ljeskaju srebreno na suncu, one su kao leptiri što oblijeću lađu, nespokojni cvijet mora.

Jednoga dana zapazili smo u visini kao pomahnitali brod, koji je odskočio pod oblake, — »Hindenburga«. S blistave ljuske sve je jače odsijevalo srebro: dolazio nam je bliže. Kao prirodna pojava bezbrižno samo-

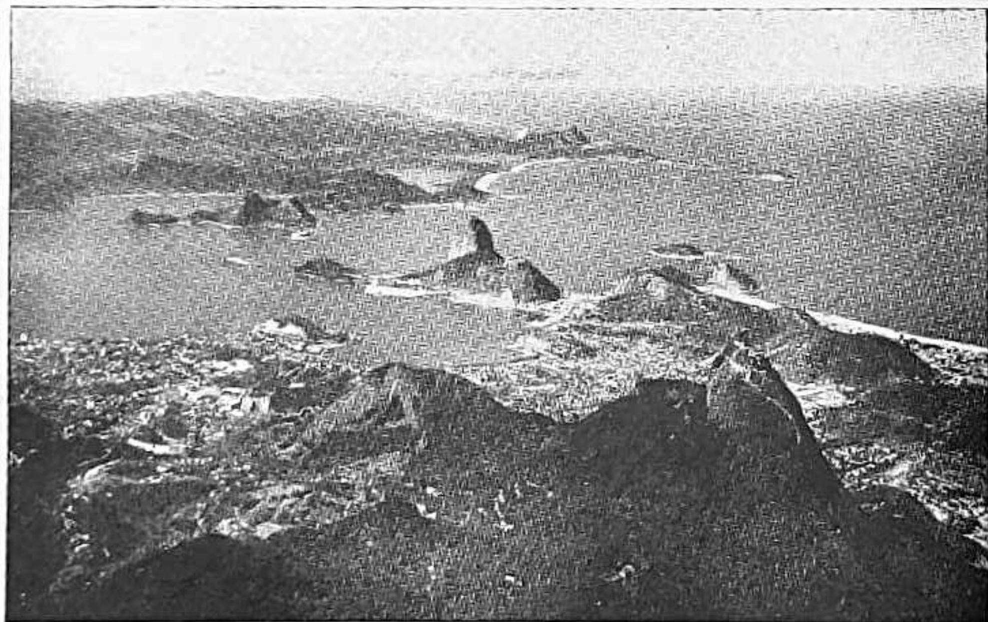

Rabat: Jardin des Oudayas

Rabat: Sultanova palača

Rio de Janeiro. (Snimke s aviona.)

tan našao se je u velikoj osami oceana. Mudro ploveći rubom kopna i mora izmicao je nečujno našim očima, i tek kad je nestajao, postali smo sebi svijesni bajoslovne brzine te novorođene ptice, što prelijeta mora i sjeda hirovito na daleke suprotne žalove kao na riječne vodeni kos.

Prolaze dani u sve užem drugovanju s morem, u dugim beskonačnim razgovorima s morem. Zagašena sunčana kugla sve je blijeđe žuta. Obrisi su oblaka u nedoglednim daljinama nježni, fine paučinasto tanke konture podržavaju prozračnu plastiku fantastičnih crteža, kakvih nema u našem sjećanju. Onda se naglo spušta noć. Poređaj zvijezda, što smo ga navikli gledati, poremetio se. Na škrto osutom nebu zvijezde su pojedince raznolikije, individualnije. Mjesto Sjevernog Medvjeda postajemo poklonici Južnoga Krsta. Pa ipak, poput našeg neba i ovo ostaje do beskonačnosti isto. Koliko samo bezbrojno puta odigravala se ta ista scena ogledavanja neba u moru, u tom divovskom zrcalu, odigravao se je taj fragmenat golemoga igrokaza, koga ne će pratiti od početka do kraja nikad ničije oči.

Koliko sati zaranjao sam strastveno u te mračne daljine i dubine! Htio sam da u njima nađem nešto, čega još nije bilo. Pa ipak... štogod sam u njima nalazio, nije bilo drugo nego doživljaji, vezani o moj najuži krug. Ovdje sam gledao zavijutak kobne staze, kojom mi kao da je — tek pred malo dana — krenula majka, da je ne vidim nikad više. To kao da je ono mjesto, kud nestaje u nedogled sve ono naše, što odilazi bez povratka... Tako su isto šumili

ti valovi, kad je jadna starica upirala posljednje poglede svoje u svijet i kad mi je teško razumljivo govorila: »Zalud gledaš mudro u mene, više mi ne možeš pomoći!« Onda je počela agonija. Stogodišnje srce nije se dalo zaustaviti. Slijepile su se oči i gledale kao valjda nikad prije natrag, daleko i duboko iza sebe samih... Kad bi se na čas vratila među nas, tko bi znao otkud je stigla. Među nama sve je bilo već prekinuto. Da smo govorili, pa da smo i mogli govoriti, riječi nam ne bi imale smisla... Zadnji kucaj njezinoga dobroga srca ostao je u zraku, bez rezonance... Zašto mi se čini sad u ovoj noći bez kraja kao da ga čujem? Zašto je to tako strašno, sad ovdje, strašnije nego je bilo pogledati među one uske četiri stijene, kuda su je položili, koje su zatrpali zemljom, iznad koje je onda nazamalo procvjetalo nekoliko cvjetova, što ih je zasadila moja žena?

Kud se je u toj noći sklonuo trag života, što ga živim u svojoj kući, uz ženu, uz drugove, s onim bezbrojem briga, koje nam stežu dah?... Kako je mučno stizati natrag iza tih daljina.

Dakar

U noći stali smo pred lukom u Dakaru. Dakar je glavni grad Senegala, provincije »Afrique Occidentale Francaise«, pod koju spadaju još i druge Haute-Senegal-Niger, obronak Ivoirski, Gvineja, Dahomey, Togoland, Mauritanija i vojnički teritorij Nigera, sve u svemu 14 milijuna stanovnika. Dakar ima 30.000 stanovnika. Kako vlada u

njemu malarija, velik je mortalitet. Ma da se grad modernizira i dobiva higijenske institute, taj učinak bolesti još nije do kraja uklonjen.

Nažalost, upravo taj dan pada kiša na našem putu. Odvezli smo se ipak u grad, već zbog pošte. Posebno je čuvstvo zalutati u ovako dalek grad, gledati ga rođenim očima i diviti se novosti neviđenoga. Aleje od nepoznatog drveća, veliki listovi i stabljike do neprirodnosti uspravne i ravne, cvijeće mlakih boja, obično veće od našega, okruženo mirisima, koje radoznalo njuškamo. Uz gdjekojeg evropskog čovjeka, francuskog kolonijalnog vojnika, većina je ljudi po ulicama crne, ulašteno crne puti. Visoke, vitke, koščate figure, s izvjesnom majestetičnošću u kretnjama. Fantastična odijela, od kojih su još najpitomija bijele toge, inače se nadbijaju u svim bojama. Žene u šarenim, kričljivim dezenima. Kako pada kiša, pokrite su im glave golemim raspolovljenim bučama. Oči su im jasne i sjajne, zubi bijeli kao slonova kost, obično veliki u širokom izbočenom zubalu. Koliko su simpatične fiziomije muškaraca, žene su kao zlobno iznakažene rugobe. Golotinja otkriva ljepotu stasa u dječaka, uspravnih, gracioznih, s nekom prirodnom elegancijom u svakom pokretu. U tim se ulicama ipak ne možeš oteti dojmu, da je ovdje čovjek u borbi s prirodom, koja mu u mnogočemu nije sklona. Ne osjećaš potrebe, da prodreš u život toga svijeta, jer je najveća draž mjesta, da ti je tuđe, i ne bi htio nego da ti tako tuđe i ostane.

Kad su se oko podneva vršile pripreme odlaska, plovilo je u blatnom moru oko lađe dvadesetak arapskih dječaraca. Ronili su u urnebesnoj vici za sitnišem, što su ga putnici bacali u more. U tren oka stršilo je iz mora po dvadesetak bijelih poplata. U drugom trenu već su opet bile nad morem crne glave, pobjednik s nasmijanim licem i sa srebrnišem u ustima, ostali razočarani. Kruh, koji je padao s lađe u ljubičaste petroleumske mrlje, požudno su hvatali i turali u usta. Međutim je nas putnike na lađi obuzimala tolika omaglica zbog težine i zagušljivosti zraka, da smo bili sretni, kad je gibanje vijka učinilo kraj toj neobičnoj sceni.

Nakon prvog zvonjenja crni su pomoćnici crnoga trgovca brzo zgrnuli njegovu robu, koja je bila izložena po podu našega bara. Uzalud smo se naprezali pronaći u tom bazaru originalne rukotvorine. Najveći dio robe bio je očito evropske fabričke provenijencije. Dapače i za srebrom uložene brazlete sumnjali smo, da su iz Bosne. Još smo najviše vjerovali u neke stvari od zmijske kože i u kvadratne kožne privjeske, kojima se kite žene.

Preko ekvatora

Teški afrički zrak kao da nas je otrovao sve redom. Neke neprijatne tegobe, koja se je slegla na dušu i tijelo, nismo se više mogli osloboditi. More je bilo tiho i spokojno kao janje, pa i vrućina, čiju smo kulminaciju uzalud iščekivali na ekvatoru, bila je vazda snosljiva. Pa ipak, prestali smo

jesti, misliti, pogotovu pisati i sa zlovoljom smo očitavali komandantov biljten, koji je od dvije hiljade morskih milja otkidao svaki dan samo po 340 do najviše 370. Za ono malo radijskih vijesti, što su nam ih davali, izgubili smo interes. S nestankom novina postala je i naša radoznalost letargična. Mehanično smo se odazivali glasu gonga: ni kraljevski kuhar ne bi nas mogao s paštetom nad paštetama ugodno iznenaditi. U bogatim menuima odabirali smo najjednostavniju hranu: špagete, pečene krumpire i možda ništa drugo, što bismo bili mogli još jesti osim voća. Od kave i ruskoga čaja pribjegavali smo kamilicama i čaju od mente. Ni francuski bordo nismo dirali. Stereotipna pitanja: kako ste spavali, kako se osjećate — dobila su puno značenje.

Međutim naša se je lađa neumorno probijala kroz nedoglednu vodu. Vazda na zraku, uživljavali smo se u život mora i neba. U rasvjeti i bojama oblaka pronalazili smo svaki put nove ljepote. Zapadi i izlazi sunca i mjeseca produbljivali su naš osjećaj za krajobraze, koji nas inače obično zaokupljaju raznoličjem. Veselili smo se izmijenjenom zvjezdanom nebu i nedostaci našeg astronomskog znanja počeli su nas mučiti. Zvijezde, koje smo kolektivnim saznanjem pronalazili, otkrivali smo svaku noć i slali im pozdrave. Kad bi se kojim čudom zasvjetlucao brod na pučini, bio je to događaj prvoga reda, ali i to se je desilo možda jedamput ili dvaput. Inače osim letećih ribica, i to većinom za prijepodnevnih sati, nigdje ni traga živu stvoru.

Gomila putne lektire postajala je sve mršavija. Teme naših razgovora bile su sve manje aktualne. Daleka je prošlost bila bliža našoj idili.

Briga naših brodovlasnika za ovu vrstu raspoloženja pokazala se dosta oskudnom. Kino-predstave od vremena do vremena iznosile su senzacije iz filmskih ropotarnica i reklamne filmove, za koje nismo imali interesa. To je bilo u skladu i s repertoarom naših gramofona, koji nas je već do kraja izmorio.

Ništa nas nije više moglo trgnuti iz obamrlosti, ništa — osim komadićka kopna!

Jednoga smo dana iz komandantova biljtena saznali, da dolazimo na ekvator. Iz geografskih karata poznatu debelu crtu, nismo mogli naći: na mjestu našeg prolaza brod ju je po svoj prilici zamutio! Ipak smo po brodskim običajima taj momenat svečano proslavili. Sva se je naša zlatna mladež prerušila u fantastične kostime, pomalo mitološke, pomalo indijanske, namazala se obilno šminkama i zakrinkala krivim bradama, samo su dame u kupaćim kostimima bile još i ljepše. Improvizirao se divljački džes i cijela se je povorka potopila bučno u bazenu. Dakako da ni gledalaca nije minulo propisano krštenje. Mene kao opreznoga čovjeka gonila je čitava povorka po brodu, dok me nisu zaokružili i dok me nisu redom sve dame izljubile. Zbog toga se je i meni evo, isplatilo putovati na ekvator!

No i u ovim ugodnim raspoloženjima nismo mogli zaboraviti onih mnogo stotina milja, koje su nas još dijelile od kopna. Treba zacijelo dugo vremena, dok se ljudska

narav privikne, da joj bude dosta samo ploviti i ploviti. Kad smo jednog jutra daleko na horizontu zagledali obrise gorja, kopno, Ameriku, odlanulo nam je svima, osjećali smo se mnogo sretniji.

Rio de Janeiro

Ulaz u Rio de Janeiro naprosto zapanjuje. Put se našeg broda vijuga među kamenim otočjem. Iz pučine dižu se pod nebo zupčasti vrhunci. Kao na straži stoji Paò de Assucar, šećerna kapa, sa svojih vrletnih 400 metara visine, i svojim osebito nagnutim, navlas sličnim šećernoj kapi, oblikom daje najjaču karakteristiku tom fantastičnom krajoliku, koji ne sjeća ni na koji kraj na svijetu osim na Danteov ulaz u pakao. Odmah u prirodnom nekom središtu izdiže se, gospodujući nad svim vršcima Mons a Christo Redemptor, s golemom Kristovom statuom na vrhuncu. Kako mu je prednji brid splošten, čini se s onim golemim likom, komu su ruke raširene na blagoslov, kao desnica neznanoga vjernika, što se izdiže uspravno i fanatično s krstom u ruci iz bezlične gromade zemaljske. Onda niže nizovi pitomih brežuljaka s pozadinom opet novih fantastičnih formacija, od kojih jedna završava čudno pravilno sploštenim paralelogramom, kao tvrđa nekih dalekih ratnika. Oko svega toga bjelasa se i ovija kao koprena prozirna jutarnja magla razotkrivajući pomalo i oprezno veličajni prikaz.

Dok se pomičemo naprijed zastajkujući, kako to već biva u velikim lukama, oko nas se naglo budi lučki život. Golemi parobrodi,

remorkeri i motori poslovno se vrte oko nas i oglašuju signalima. Približujući se kopnu razaznajemo markantnije zgrade, vidimo isječke palmama obrubljenih ulica i vrtova, gusto grmlje među pećinama i žutu isušenu travu po hridima, tropski pejzaž.

Mnogo lijepo i nenatkriljivo lijepo zapazili smo već u prvi čas, ali Rio de Janeiro neiscrpljivo je vrelo ljepote. Naš iskusni drug Piérard i tu nam je postao provodičem. Čim smo saznali, koliko nam vremena stoji na dispoziciju, izišli smo na kopno i odmah ušli u auto. Potražili smo opet najljepše, što se ovdje vidjeti može, provezli smo se gradom u Tajuco. To je put od 30 do 40 kilometara divno položenom i zasnovanom cestom u gorovitu okolicu Rio de Janeira. Prošli smo najljepše ulice i trgove grada, dugom i veličajnom avenidom Rio Branco, sjajnom rivom Copacabana s raskošnim vilama i neboderima i nedoglednom plažom, Praçom Paris, i ušli među gorje do čarobne špilje Pavla i Virginije, a onda preko izglednice Chineza, odakle je gotovo svaki dan gledao Rio de Janeiro Pedro II. sa svojom ženom, u botanički vrt i natrag u grad. U botaničkom vrtu našli smo na okupu svu čarobnu faunu tropske zemlje, usred vrta dočekala nas nakon 130 godina, dižući se uspravno k nebu kao strjelica, od Pedrove ruke zasađena palma. Pri svakom zavoju otvarala nam se nova slika nenadmašive panorame. Svaki čas drugačije osjenčena brda mijenjala su kaleidoskopski oblike i boju, kao i ono more ispod nas i Rio de Janeiro, pokazujući redom vazda nove dijelove svojih ulica, vrtova i parkova.

Rio de Janeiro ima oko milijun i po stanovnika. Zovu ih »Cariocas«. Kao glavni grad Brazilije ima oko sebe zemlju punu obilja i ljepote. Glasoviti brazilijanski leptiri nisu samo slučajan privjesak te ljepote. Zemlja je neiscrpljiv rezervoar kave, kakaoa, uledenjenoga mesa, skupih metala, dragulja, željeza, drva za umjetno stolarstvo, voća i svega drugoga. Ljudi, većinom Španjolci, energični su i poduzetni, imadu smisla za udoban život i konfor i ne plaše se pred zadaćom da obnove i iscrpe jedan prostrani kraj svijeta.

Gigantsko je djelo po sebi taj Rio de Janeiro, kad se je utisnuo kao milijunski grad u svoj širini moderne urbanosti u te klance i gudure između pećina i mora. Njegova široka i prostrana morska obala, s ukusnom gradacijom tratoara, aleja od palma i kandelabera i opet tratoara i bijele ograde, pa onda s nedoglednim žutim pješčanim poljem obrubljenim blistavom srebrnom pjenom valova, zasjenjuje sve evropske plaže. Zasjenjuje ih i po beskonačnosti sezone, jer i sad usred »zime« ondje se viđaju kupači.

Ulice Rio de Janeira pune su ljudi. Nema toliko kola kao u Buenos Airesu, ali je bujica ljudstva živahnija i šarenija. Vidi se više temperamenta, vidi se više smisla za uživanje. Bari potiskuju se do na tratoare, puni su gostiju, koji očito troše. Vidi se više žena i toaleta, nego u Buenos Airesu, kontakt između čovjeka i čovjeka ovdje je uži i topliji. Ipak, kad smo na povratku raspravljali o publici jednoga i drugoga grada,

složili smo se u mišljenju, da su Argentinci iskreniji i pouzdaniji.

I ovdje, kao u Buenos Airesu, osjeća se vrenje novog života, nove mladosti, koja se s radošću laća svega, naivno i bez skrivenih misli nas starih Evropljana, vjerujući u budućnost.

Punu ljepotu daje i ovdje gradu tek noć. Električne sijalice, rasute po ulicama, kućama i reklamama, rasipaju svoje svijetle zrake prpošnom obijesti u toplu noć i lome se i nadbijaju sa zvjezdanima po nebu.

Santos i Sao Paulo

Već drugoga jutra našli smo se u Santosu. Malen amerikanski gradić, amerikanska provincija. Nepregledan niz magazina za kavu, senzacija je Santosa, kojoj valjda nema premca u svijetu. G. Piérard stupio je opet u akciju. Poveo nas je najprije u tržnicu. Banane i narandže bez kraja i konca. U ribljoj tržnici kao u zoološkom muzeju bezbroj vrsta riba, i morskih i slatkovodnih, kakve mi Evropljani nismo još nikad vidjeli. Iz tržnice ravno na kolodvor. Za Santos bilo je dosta pola sata, vozimo se dalje — željeznicom u Sao Paulo. Udobna željeznica, numerirana mjesta, i usput tu nuđaju svašta, dapače i toplu kavu, kavu iz Santosa. Željeznica se uspinje krasnim gorovitim krajem. S lijeva i desna bujna tropska vegetacija, banane i kava. Male tipične amerikanske kućice tu već počinju, milijunski Sao Paulo ima ih valjda na stotine hiljada. Kad smo izišli iz zelenila, to nas je golemo selo okružilo sa sviju strana, prosulo se po

dolinama i brežuljcima i zasjelo u svoju idilu velikog stila: sve bujno zeleno i puno blaga, krava i volova.

U Sao Paulu sjeli smo opet u auto, naš konačni cilj vodio nas preko grada provincijalnom kilometričnom avenijom u institut Butantan. Na uzvisini s krasnim vidikom na Sao Paulo, u parku, u modernim zgradama etablirao se taj čuveni institut, ta blagodat svega ljudstva po tropskim krajevima. Ondje se naime priugotavlja serum od otrova živih zmija protiv njihovih smrtonosnih uboda. Jedan nas je asistent uputio u fabrikaciju toga seruma i pokazao nam u dvije tri boce gotov serum. Ali više od tih tumačenja, u kojima se je čula i porazna statistika zmijskih uboda, zanimale su nas same zmije. U parku instituta, u ogradama okruženim glatkim betonskim zidom i kanalima s vodom, u travi i po kućicama nalik na košnice za pčele, tu smo vidjeli svu bogatu zalihu instituta na živim otrovnicama. Gledati zmije vazda je neugodno, pogotovu otrovnice, protiv čijih uboda doslije nije bilo spasa, ali ove kolekcije ipak su nas zadivile krasotom svojih boja i crteža. Ljenivo, nepomično ležanje zmija, koje možeš jedva zamijetiti u travi, živ je prikaz strahovite pogibelji za čovjeka, koji se nađe u njihovoj blizini. Ipak su najveća senzacija instituta: dvije male prekrasno crveno i bijelo, navlas jednako išarane zmije, od kojih je jedna ljuta otrovnica, a druga posve bezazleni crv. Pravi je probitak za institut, da zmije izvađeni otrov produciraju vazda iznova.

U Santosu naše se je putničko društvo znatno povećalo, ovdje smo se sastali s gru-

pom, koja je prije krenula u Ameriku s »Floridom«. Tu je bilo i znanaca i novih ljudi: Benjamin Crémieux od pariskog Penkluba, Flamanci A. Vermeylen i E. Claes, Belgijci L. P. Thomas i H. Michaux, Madžar A. Rado, Šved C. A. Bolander s gospođom Poljakinjom, Švicar Emanuel Stickelberger, Finac Hans Ruin, Talijani Giuseppe Ungaretti i Mario Puccini, Egipćanin Mohamed Avvad, Iračanin Majid Khadduri, Bugarin Svetoslav Minkov i moj drug Slovenac Pavao Golija. Od ove grupe već su se prije odružili: Gg. i gđe Georges Duhamel, Jacques Maritain i Jules Supervielle, te g. Jules Romains, svi su nas oni dočekali u Buenos Airesu. Put u takvu društvu trebalo bi da nam postane ugodniji i življi, međutim kad smo se otisnuli od Santosa, zapali smo u zloglasno more Sv. Katarine. Naš tihi i mirni Atlantik prerušio se je preko noći, nitko od nas nije ni slutio, da on uopće umije biti i tako mrke ćudi. Tri dana i tri noći more je nespokojno udaralo u lijevi bok naše lađe, vitlalo ju je i pobacivalo, kako je bilo najnepodnošljivije. Tri dana proveli smo u teškim mukama, nesposobni za sve, mučeni još preko svega i tegobom tropskoga zraka.

Montevideo

Tiha luka Montevidea u golemoj, na ovom mjestu 250 kilometara širokoj La Plati, bio je naš jedini spas. Dok smo pristajali, lijevala je kiša ko iz kabla, dakako da se je u njoj gubio dobar dojam grada. Uske i blatne, loše popločene ulice s neukusnim du-

ćanima ostavile su u nama lošu uspomenu na grad. Tek na povratku dobili smo o Montevideu ispravniji dojam. Na povratku dočekao nas je novoosnovani Penklub i pozvao nas na svoj prvi sastanak u jednom otmjenom restauranu izvan grada. Prije toga provezli su nas na privatnim autima gostoljubivi odličnici urugvajski divnom gradskom okolicom. Nije Montevideo uzalud ljetovalište bogatih Amerićana, krasni nasadi, udobne vile, široka plaža, okružena brežuljcima, sve novo izgrađeno i parkirano, uistinu je najprikladnije mjesto odmora i ugodnog boravka. Razumljivo je, da tu u sezoni sve vrvi od gostiju.

Buenos Aires

Poslije svega, što smo dosele vidjeli u Americi, radoznalo smo iščekivali Buenos Aires. Bojali smo se, da će ga Rio de Janeiro zasjeniti i da nam naš dugi boravak ondje ne će donijeti novih senzacija.

Put od Montevidea do Buenos Airesa traje nekih deset sati. Plovidba rijekom ne može biti neugodna, jedino treba da je lagana, jer je La Plata plitka i parobrodi kreću uskom označenom stazom, da se ne nasukaju. Kako Buenos Airesu nigdje nije bilo još ni traga, lako smo se povukli u svoje kabine, da se sutradan probudimo u Buenos Airesu.

Međutim probudili su nas još za mraka. Neprestana zvonjava i signali sa sirenom nisu nam dali spavati. Sve jedan za drugim izmilili smo neispavani na palubi, nepovjerljivo ispitujući, što se je dogodilo. Naskoro

je postala situacija jasna. Zapali smo u gustu maglu i nasukali se pri sedmom kilometru od obale. Zamalo dočekali smo još i novu emociju. Jahta »Tijuca«, koju je vukao remorker, naletjela je na »Alsinu«, probila u brod škulju, odnijela nekoliko dimnjaka i raskidala ogradu oko palube. Ipak smo umakli nesreći tek sa strahom, dok je na jahti, nažalost, nastradao mornar. Mjesto u sedam ujutro, stigli smo u Buenos Aires u tri poslije podne.

Smjestili su nas u hotel City, golemi neboder usred grada s prostranim halima, gdje se je već sad nakupilo silu ljudi. Velik dio neznanaca bili su novinari, njihovi fotografski aparati radili su već u luci, jer dok smo čekali na prtljagu, već su se odvijali prvi intervievi, koji su se od toga časa do kraja našeg boravka prosipavali argentinskim novinama. Tri lifta u vječnoj akciji rastrkali su nas po sobama, udobnim i lijepim, opremljenim najboljim evropskim konforom.

Nakon pola sata upoznali smo se u jednoj od hotelskih dvorana s našim gostoprimcima, poglavito s predsjednikom argentinskoga Pen-kluba s g. dr. Carlosom Ibargurenom, i s tajnikom dr. Antoninom Aitom, čija pažnja nas od toga časa više nije puštala s vida. Dakako da je i taj doček osvanuo sutradan fotografiran u argentinskim listovima.

To je bilo 27. kolovoza. Kako još nisu bili stigli Englezi i Amerikanci, otpočeo je oficijelni kongres tek 5. rujna. Do toga dana oslobodili su nas od svake službene funkcije.

Na malom prostoru, ali u srcu Buenos Airesa mi smo sproveli tri tjedna. U velikim

evropskim gradovima brzo bi to vrijeme progutale razne galerije slika, crkve i teatri, ovdje nam je ipak preostajalo vremena, da se upoznamo s gradom, s ljudima i sa životom Buenos Airesa, s onim, što je ovdje za Evropljanina najinteresantnije. Dakako da se ni slika Buenos Airesa, koji ima 25 kilometara u dužini, a 18 u širini, te zaprema prostor od 190,6 kvadratnih kilometara, ne da obuhvatiti u tako kratko vrijeme. Ali svakidašnje šetnje po Avenidi de Mayo, Floridi i Diagonalom neizbrisivi su dojmovi, koji zbližuju taj grad s dušom svakoga stranca. To su prije svega žile kucavice, kojima struji život bujicom i toplinom kao malo gdje na svijetu, to je dodir neposredan s vrutkom života, zbog toga, zacijelo, jedno od rijetko osjetljivih mjesta na globusu. Ova je bujica mehanički proširila stare uske ulice. Kažu, u Buenos Airesu to se zbiva u roku od nekoliko mjeseci: stare se kuće ruše, a uskrsavaju neboderi i široke velegradske ulice. Prostori su dragocjeni, malne ko dijamanti: deset hiljada pesosa i mnogo više jedan kvadratni metar. Tako je proširenje ulice Corientes stajalo tri miljarde pesosa, t. j. nekih 40 miljarda dinara. Rušenja i gradnje nastavljat će se do u nedogledna vremena. Ima neukusnosti kao svagdje, ali i vrlo ukusnih i veličajnih novogradnja, s krasnim dućanima i lokalima nad zemljom i pod zemljom. Ulicom se kreće isto bezbroj ljudi kao automobila. Daleko više muškaraca, nego žena. Struja je vozilâ tako neprekidna kao vode u rijekama, i danju i noću gotovo ne jenja. Ako se i dešavaju ne-

sreće, ipak je to kraj takvog prometa minimalno, pak je pravi užitak gledati, kako se spretno uklanjaju pogibelji i ljudi i vozari. U tom vječnom strujanju ljudstva, koje je bez izuzetka dobro obučeno i dobro hranjeno, nema ništa — kako je osjetio Keyserling životni tip Buenos Airesa — tugaljivo, naprotiv, taj je životni elan osvježujući sugestivan.

Jutrom oko četvrte grade prodavači novina čitave barikade duž trotoara i sve se to bestragom konsumira kroz dan i noć oživljujući život na ulicama. Glavni dnevnici u velikom formatu izlaze po nekoliko puta na dan, dobro su štampani i obilno ilustrovani te ne zaostaju ničim za evropskima. Najveći među njima, kao »La Prensa« ili »La Nacion«, izilaze u golemim nakladama s nedjeljnim prilozima u bojama, samo ujedljivi marksistički »El Mundo« ima malen značajan format. Uz novine tiska se bezbroj tjednih revija, s dobrim ilustracijama i sa štivom prema traženju njihove publike. Sve je to štampano na španjolskom, na jeziku, koji svojom izvanrednom ljepotom daje životu melodiozan prizvuk. Za španjolskom ne zaostaje ni žurnalistika drugih naroda. Mnogo su čitani francuski, talijanski, njemački (Hitlerovski i marksistički) i listovi svih drugih naroda. I naša je žurnalistika zastupana serijom dnevnika i mjesečnika, od kojih spominjem one, koje su mi slali: »Argentinske novine« (III. godina), »Slobodna Hrvatska« (VI. god.), »Hrvatski Domobran« (VII. god.), »Novi List« (slovenski, III. god.) i »Duhovno življenje« (slov., III. god.). Tolikom razvoju štampe pogoduje potpuna

Buenos Aires. (Snimke s aviona.)

Iz kongresne dvorane. Sprijeda: Sofija Wadia — Vl. Popović. Iza njih: P. Golia — B. Livadić

Pjesma i ples na estanciji

sloboda pisanja. Zbog toga su i listovi živahni, nisu tako jednolični i ne nose dosadnu zvaničnu uniformu kao u zemljama, gdje se provodi cenzura. Po tom raznoličju listova struji u narodni život val ideja, koje mu ne daju da zapane u letargični drijemež, kako se to upriličuje drugdje.

Trgovine su krcate robe. Galanterijske stvari prava su kolekcija evropskih fabrikata i ogledalo evropskoga novoga ukusa. Cijene su robe promjenljive, mijenjaju se u vječnom takmičenju i konkurenciji. Provenijencija je robe evropska. Za čudo malo ima originalne američke tvorničke robe. To su jedino kožni produkti, cipele od nedovoljno preparirane kože, onda neke stvari od bolivijskoga srebra, tako poglavito posuđe za »mate«, to nacionalno piće, koje čuva južne amerikance od škodljivih utjecaja klime i hrane. Sva je roba znatno jeftinija od naše, jer se i u tomu odražava blagodat američkoga života: u Buenos Airesu nema poreza. Zbog toga su i životne namirnice jeftine, a pogotovo stanovi. Jeftin je šećer i kava, a i meso, koga ima u izobilju, tek, nažalost, nije ni izdaleka tako tečno kao naše. Po kvaliteti se hrana uopće ne može takmiti s našom. A tako je i s pićem, ali zato spada Buenos Aires sigurno među najbolje konzumente evropskoga.

Ipak je najveća tegoba Buenos Airesa: njegova klima. I sad u zimi zrak je težak i neprijatno zasićen vlagom. Dani su topli, tek iznenada nastaje osjetljiva promjena temperature, naglo zahlađuje, iako rijetko do ispod ništice. Ljeti, kažu, da su vrućina i atmosferski pritisak nesnosni. Bogati Ar-

gentinci tomu se uklanjaju. Oni, koji ne mogu iz Buenos Airesa, hrle u parkove i na kejove, koji na kilometre i kilometre, sve onamo do krasnih predgrađa Buenos Airesa, okružuju grad po obalama La Plate. Sav je taj kraj velegradski izgrađen tek posljednjih godina, također preko noći. Da se riješe nezaposlenih, kad je prestala ratna konjunktura, poduzeo je grad ovo divovsko djelo. U svemu tomu ima puno ukusa. Aleje s palmama i raskošno izgrađene ceste, parkovi sa efektnim spomenicima, vidici na slikoviti život u luci, kojemu valjda nema premca, i na nedoglednu La Platu — daju Buenos Airesu izgled prekrasnoga velegrada.

Život u Americi izilazi kud i kamo više izvan zidova doma, nego kod nas u Evropi. Krasni lokali, kavane, restauracije, klubske dvorane, športska igrališta, zabavišta, i barovi, ovdje su doista puni i ulaze u život sviju, pa i radnika. Jer i radnik ima svoj klub, svoju organizaciju, za koju će se u nedjelju obući i probaviti u njoj u društvu nekoliko sati. Takav način života stvara i podržava i organizacije iseljenika. Da toga nema, ne bi se moglo razumjeti, kako da u Buenos Airesu postoje tolika društva i među siromašnim iseljenicima. Zabavu u svom klubu, čini se, pretpostavljaju i kinu. Rado se sluša i radio. I naš radio (»Paris«), kad nedjeljom posvećuje jedan sat našoj pjesmi i govoru, radoznalo se iščekuje i po provinciji i nailazi na veliko priznanje, tako se bar meni desilo, kad sam ondje govorio.

Takav je velegradski način života nastao ipak samo nuždom prilika, inače Argentinci, kad to iole mogu (a možda i kad ne mogu) razvijaju najveću gostoljubivost i u svojim domovima, kako je to bilo nekoć i kod nas u boljim vremenima. Čajevima s velikim brojem uzvanika i s obilnim stolom nema kraja ni konca. I tu se pjeva, deklamira, muzicira i pleše i nikad ne razilazi, jer se najveseliji dio tih sastanaka odigrava još dugo izvan kuće.

Gostoljubivost se Argentinaca nije još izopačila, ona je, zacijelo, nasljeđe španjolske krvi i dugog provincijalnog života, iz kojega se je tek u najnovije vrijeme izgradio život evropsko-amerikanski velegradski. Iza takvih je atavizama ostala u Argentinaca i rijetka dobra volja pomagati i pomoći onima, koji zapadaju u bijedu. O toj su vrlini svim našim iseljenicima puna usta hvale i priznanja.

Uvjeravali su me, da u Buenos Airesu još uvijek može svatko, tko hoće raditi, i zaslužiti koliko mu treba za život. Poslovanje je u Buenos Airesu, izgleda, sačuvalo do danas još nešto idilično. Ljudi ne posluju nervozno, pedantno i bjesomučno. Iako baš naši ljudi i obavljaju najteže poslove, nadnice, koje se kreću između 5 do 7 pesosa dnevno, pretiču kraj jeftinoće potrebe gologa života i daju radniku mogućnost, da u zasluženom donekle i uživa. Radikalne ideologije o socijalnim reformama, ako i nalaze u Argentini pristaša, jer ondje ima uopće mnogo smisla i temperamenta za politiku, ipak nemaju možda tako fanatičnih pristalica kao drugdje u svijetu, gdje niču i dolaze iz očajne situacije.

Nema sumnje, da je o tim stvarima teško govoriti bez dubljeg poznavanja prilika, no

i u letimičnim zapažanjima ima gdjekad velikih zanimljivosti. Ustav je argentinski izgrađen na osnovi najliberalnijih evropskih ideja, pa ipak, kažu, da njihove vlade nisu izraz nepatvorene slobodne volje izbornika. Jedino u Argentini možda više, nego u Urugvaju ili Braziliji. Ako predsjednik Justo još i danas zabranjuje prostituciju na ulici i bdije nad moralom noćnih zabavišta počevši od euharističkoga kongresa, kad je ta strogost uvedena, teško je reći ugađa li time većini religioznog građanstva Buenos Airesa ili samo nekoj manjini. U ovaj čas postoji činjenica, koja unosi u velegradski ulični život Buenos Airesa nešto neobično. Da su s druge strane higijenske prilike grada kršćanski dezolatne, o tom nema sumnje, kad, kažu, da liječnici svaki i najneznatniji operativni posao zaračunavaju i za srednje situiranog bolesnika nenaplativim honorarima. Kad država zazire od oporezivanja, nepojmljivo je, ne bi li se ipak minimalnim nekim porezom dalo doskočiti tome zlu? Ne bi li se dale luksuzne stavke proračuna smanjiti u korist institucija, bez kojih se ne da zamisliti moderno društvo? Pa, evo, ipak je tako.

U bujnom životu, kakav se proživljava u Buenos Airesu, nema samo protivurječja velikoga stila, nego i sva sila malih. Čudno je, da se u tom gradu ne zna za broj stanovništva. »Službeno« kažu ima 2,388.645 stanovnika, statistika po vjerojatnosti uzima, da ih ima oko četiri milijuna! Kad bi bilo poreza i špionaže, bilo bi i prijavnih ureda, pak bi se taj broj točno znao. Od 1914. do 1936. priznaje i »službena« statistika povećanje broja stanovnika za osam stotina hiljada. Nije li čudno, kad u Buenos Airesu ima starih familija, koje hrane dvadesetero služinčadi, a ne plaćaju ih, jer nemaju? Nije li čudno, kad se nekomu može sve dozvoliti, samo ne zaprljane ili slabo ulaštene cipele ili zgužvani ovratnik? Ili, kad je slobodno i damama iz društva plesati u noćnim lokalima? Ili, kad se ljudi obezumljuju slušajući cijele noći divljačku halabuku jazz-banda? Ili, kad kroz čitav život gotovo danomice uživaju do ekstaze u narodnom plesu i narodnoj pjesmi, pa ipak ne podržavaju svoj narodni teatar? Ili kad se vječno uzbuđuju igrom u lutriji — od petka do petka — i okladama na konje, tako da promet za te igre ide u miljarde, a da se ipak kod toga permanentno razočaravaju?

No kakogod bilo, teško je ne zavoljeti Argentince i sve one, koji su se asimilirali njihovu životu. Publika Buenos Airesa ima na prvi pogled nešto otmjeno evropsko, više nego prosječna publika ikojeg evropskog velegrada. Susreće te dobroćudno kao nekoć glasovita bečka publika i ne zapada nikad u surovost ili prostotu. Ja bar i moji drugovi u Buenos Airesu za čitavog našeg boravka ondje nikad nismo vidjeli, da se netko napadno loše ponašao.

Čini se, da je duhovno pokretanje u Buenos Airesu postalo osobito živo upravo posljednjih godina. Osnovano je mnogo kulturnih institucija, pa ako postoji Jockey Club s tri tisuće članova u krasnoj palači u Floridi i na hipodromu, smjestile su se i te institucije luksusno i rade uporno. Ima sva sila instituta za znanost i za umjetnost. Evo

ih nekoliko: Universidad Nacional, Biblioteca Nacional, Academia Argentina de Letras, Comision Nacional de Bellas Artes, Sociedad Cientifica, Sociedad Arg. de Escritores, Sociedad General de Autores Teatrales, Asociacion Arg. de Autores y Compositores de Musica, i Penklub i mnoge druge raznih narodnosti. Kult glazbe ne ograničuje se samo na radio, nego ima iznad svega u gradskom Teatru Colon (od g. 1908.) veličanstven dom, drugi po veličini u čitavom svijetu (ima mjesta za 3750 gledalaca). U tom golemom teatru, sagrađenom solidnim starim ukusom, užici se s pozornice takmiče sa čarobnim pogledom na dvoranu punu sjajne publike. To je jedinstveni prizor. Glumačkoj se umjetnosti otvaraju nove perspektive osnutkom državnoga teatra u staroj zgradi teatra Cervantes »Teatro Nacional de Comedia«. Značajno je, da je u isti mah osnovana i Glumačka škola čiji se utjecaj osjeća već na predstavama, »Instituto Nacional de Estudios de Teatro«, pa i sjajni mirovinski dom za glumce »Casa de Teatro«. Direktor teatra g. A. C. Cabanellas pozvao je g. Goliju i mene na predstavu Lope de Vegine »La discreta enamorada« i upoznao nas sa svojim umjetnicima. Komedija je ukusno i s mnogo stručnog znanja inscenirana, ipak nas se više od glume dojmila kultura dikcije i vjernost španjolskog kolorita na sceni. Osim u teatru vide se popularni komičari, dame i gospoda, u velikim kabaretima, gdje im publika zanosno odobrava. U tim se kabaretima vide katkad i sjajno prikazani narodni plesovi španjolski s castagnetama i s pjevanjem. U popularnim je

starim canzonama neodoljiv čar melodioznosti španjolskog jezika.

Likovna se umjetnička nastojanja vide u mnogobrojnim raskošnim spomenicima, u modernim građevinama i u dekorativnom obrtu. Značajne su polemike po novinama, kojim su izvrgnuti majstori baš u posljednje vrijeme. Tako se je mnogo raspravljalo o golemom obelisku na Diagonali, koji zbog svog drugorazrednog materijala ima više značaj zgodnoga putokaza, nego umjetnine. Bez sumnje je djelo Slovenca arhitekta Viktora Sulčiča, »Mercado de Abasto Proveedor« u ulici Corientes, najveća tržnica na svijetu, i svojom grandioznošću i umjetničkim poletom najinteresantnija arhitektonska senzacija Buenos Airesa. Tržnica je polovinom gotova i već u uporabi, troškovi za gradnju proračunani su približno na 15 milijuna pesosa. Zgrada ima dva podzemlja, prizemlje i prvi kat. U prvo podzemlje, koje je u visini podzemne željeznice, ulaze direktno vlakovi. U prvi kat, gdje se trguje na malo, vode lift i orijaška dizala. Lift može za sat dignuti osam hiljada ljudi. Za zgradu trebalo je otkopati dvjesta i šezdeset hiljada kubičnih metara zemlje, betona treba četrdeset hiljada kub. met., a željeza sedam milijuna kilograma. Predodžbu o dimenzijama prometa u toj zgradi daju brojke: 700 zaklanih krava i volova i oko 2 milijuna klg. zelenja i voća na dan. Pročelje od 250 metara od granita i umjetnog kamena, te staklenog betona, pogled na unutrašnjost središnjeg prostora tržnice od grandioznog su dojma. S ponosom gledaju naši zemljaci na to djelo našeg odličnog majstora, koji se

vazda ponovo ističe, nedavno gradnjom športskog igrališta Cluba Atletico Boca Juniors u Boci, (klub ima 30 hiljada članova) i čitavim nizom ukusnih građevina, a kraj toga nije zastao ni u kojem poslu, kad treba pomoći našemu čovjeku.

Spominjući se naših istaknutih ljudi dolazi mi na pamet jedna draga uspomena iz Buenos Airesa: boravak u kući našeg Mihanovića. Kao u kući Crespo, odličnoga predstavnika najstarijih koljenovića u Argentini, i u Mihanovićevoj se je kući uzdržala u otmjenom milieuu tradicionalna intimna gostoljubivost. Oko stola u počast nas zemljaka delegata našla se je na okupu sva njegova mnogobrojna obitelj. G. Mihanović, njegova gospođa i sestra nisu samo svojim govorom, nego i dušom ostali uz nas. Nažalost s njima će nestati materinske riječi ispod toga krova, jer mu djeca — kako to već biva kod najbolje situiranih iseljenika — ne govore više hrvatskim jezikom. Pojava, na koju se tuže delegati svih evropskih narodnosti, osim možda onih, koje živom suradnjom ne napuštaju svojih zemljaka, kao Nijemci i Talijani. G. Mihanović, ne previsok, krepak i žilav primorac, požudno sluša svaki glas iz domovine i kad čuje nešto ugodno, bljesne njegovim prodornim očima djetinjski izraz radosti. Osjetio sam, da mu časovi i u mojoj blizini znače više nego i naslućujem i da prilike dopuštaju, da ne bi našim objašnjavanjima bilo ni kraja ni konca...

Uz Mihanovića kolonija je naših inteligentnih i dobrih ljudi u Buenos Airesu dosta mnogobrojna. Reprezentanti naših organizacija ozbiljni su mladi ljudi i žilavi radnici, koji se ne plaše ni truda ni žrtava za patriotizam po njihovu shvaćanju, ako i gledaju na naše prilike iz svoje argentinske perspektive, pristupačni su razlozima i ne uskraćuju priznanje našem naprezanju. U praksi dokazuje njihovu požrtvovnost njihov organizatorni rad, koji se kreće oko okupljanja naših iseljenika, njihova pomaganja i prosvjećivanja s pomoću dobre zabave, poglavito diletantskih predstava, muzike i deklamacije, te upotrebom radija, podržavanjem novinstva i štampanjem hrvatskih knjiga, koje se ondje prodaju u većoj nakladi, nego kod nas kod kuće. Ma koliko se te organizacije idejno razilaze, dobro shvaćeni patriotizam treba da o njima svima vodi računa. Nažalost, nisam se mogao odazvati pozivu da kao njihov gost proučim prilike našega čovjeka na licu mjesta i da o njima iskreno izvijestim našu javnost, kad se inače tako rijetko ili nikako ne dešava, da im dolaze u pohode naši književnici.

Kongres

Broj se je pen-klubskih delegata od dana do dana popunjavao i čini se, da smo bili 5. rujna svi na okupu: šezdeset i šest zvaničnih, četrnaest počasnih i nekoliko nezvaničnih delegata. S našim saveznim sekretarom Hermonom Ouldom, starim zagrebačkim znancem, inkarnacijom pen-klubskih ideja i statuta, došli su s engleskom lađom g. R. H. Motram i gđa Beatrice Kean Seymour, pobornica ženskih prava i osobita naša slavenska simpatizerka, od londonskog kluba; g. Wialliam J. Entwistle, stručnjak

za narodnu poeziju, pa i za našu, od škotskoga kluba; g. Seamus Macall, pisac knjige o Podrijetlu irske nacije, od irskoga kluba; g. N. A. Donkersloot, od holandskog kluba, gđa Sophia Wadia, od bombajskog, te gg. od kalkutskoga, islandskog, portugalskog, litvijskog, estonskog i australijskog kluba, pa i naš drug i prijatelj od beogradskog kluba g. Vladeta Popović. Na toj lađi bili su i Georges Duhamel, Jules Romains i Emil

Ibarguren *Parandowski* *Aita* *Duhamel*
(Karikature Fresnove iz »La Nacion«).

Ludwig, koji su uz Stefana Zweiga i F. T. Marinettia kao najpoznatije ličnosti u Americi postali i u Buenos Airesu najpopularniji penklubski gosti. Taj popularitet posve ih je otuđio našem društvu, tako da sam sa Stefanom Zweigom govorio jedino u liftu. Jules Romains se je s nama vraćao u Afriku, gdje je i ostao. Njegova mala figura s dugom glavom na kratkom tijelu sjeća i kad nije u jutarnjoj toaleti na mornara, dok je Georges Duhamel visok i od prvog susreta svakomu simpatičan. Ostali delegati stizali su amerikanskim lađama, na njima se je dovezao i g. H. Lewick, delegat jidiškog pen-kluba, pisac uspjelih židovskih drama,

bjegunac iz boljševičkog sibirskog progonstva, koji živi sada u New-Yorku. On se je kao Rus vezao osobito uz nas Slavene. Preko Amerike došli su i japanski delegati supruzi Tosou Shimazaki i Ikuma Arishima.

Kako su se svi ovi delegati, među njima nekolicina u istočnjačkim slikovitim kostimima, i mnogobrojni njihovi posjetioci, argentinski poslanici, novinari s fotografskim aparatima i neprestanim magnezijskim osvjetljivanjima, te čitavi rojevi dama s albumima za autografe, uskomešali po halima Citya, bio je to zaista jedinstven prizor intelektualnoga vašara.

Sve doslije ostala je ploča za pen-klubske oglase prazna, sad je tek osvanula prva dnevna zapovijed: audijencija kod predsjednika republike u njegovoj rezidenciji u Casa de Gobierno na Plaza Mayo.

Excellence Señor Presidente de la Nación — tako glasi njegov naslov — general Agustin P. Justo primio nas je vrlo ljubezno. Mukotrpni sekretar argentinskoga Pen-kluba g. Aita poznavao je već svakoga i znao ga predstaviti po imenu.

Istoga je dana u večer svečano otvoren kongres u sjajnoj dvorani Conseja Deliberante, gdje su se u skupštinskoj dvorani održavale i redovne sjednice kongresa. Otvorenju prisustvovao je uz mnogobrojnu najotmjeniju publiku predsjednik republike, mnogi ministri i poslanici valjda sviju evropskih država. Ovakovo otvorenje kongresa bila je prva kongresna novotarija. Svakako je značajno, da se argentinska vlada nije plašila principa slobode i tražbina pacifizma, na kojima se osniva rad i djelat-

nost Pen-klubova. Čuli smo tom prigodom prvi put argentinsku državnu himnu. Inauguracioni je govor držao predsjednik argentinskog kluba g. dr. Carlos Ibarguren. Njegov španjolski govor imali smo pred sobom u francuskom prijevodu. Kušao je karakterizirati literaturu predratnu i poslijeratnu. Ako smo ratom izmijenili dušu, treba da je izražavamo novim oblicima. Čini se, da su novi izražaji jednostavniji, neposredniji i iskreniji. Bujnost je opća značajka nove literature. Velikim se političkim poremećenjima pridružuje snažan polet duha. Publika se zanima više nego za literaturu fikcija za onu, koja predočuje stvarnost historičku, u kojoj se odigravaju istinske drame prošloga života, zanima se za biografije u formi romana i za raspredanja problema sadanjega života. Suvremena literatura tumači atmosferu časa, časa, koji je pun djelatnosti i neuravnoteženosti na svim područjima. Ipak književnost kao duhovni problem svakoga naroda, ne može da bude bez idejnih i estetskih vrednota, ne može biti bez moralnih elemenata, koji obilježuju dušu pojedinaca i opće stanje svijesti, te uzdižu na viši stepen životne oblike. Samo tako nacionalna literatura pridonosi svoj udio očevini opće kulture.

Ibargurenov je govor bio u neku ruku ekspozicija za debatu na kongresu o aktualnim problemima, o odnosima pisaca i književnosti prema suvremenom životu. Ibargurenove su izjave kao službenog reprezentanta naših domaćina bile očito na strani umjerenog konzervatizma, kojemu je predsjednik

republike u svom banketskom govoru dao još i religiozni karakter.

U srž je problema zašao Jules Romains zahvaljujući na pozdravu kao reprezentant delegata. Njegov je govor kulminirao u tvrdnji: »Nema literature protiv slobode, jer nema ni literature protiv duha«. Nakon svog povratka u Francusku označio je Jules Romains svoj govor definicijom i obranom ideje demokracije, kako je shvaćaju Francuzi, i istaknuo je, da su predsjednički kandidati za skori izbor, Alvear prijašnji i sadanji Justo, unatoč objave radija, koji je imao 60 do 80 milijuna slušalaca, njegov i druge govore Francuza proširili u agitacione svrhe brošurama u nakladi od dvije stotine hiljada egzemplara. Jules Romains smatra ovaj kongres početkom i prvim konturama onoga, što su vršili u prošlosti koncili, a o čemu je snivao August Comte, organizacije, koja bi predstavljala duhovnu vlast svijeta. Nikad nije bilo za to veće potrebe, nego danas. Drama je stoljeća obsjela duhove, i kad bi se je duh htio da riješi, ona mu se vazda ponovo nameće svojim peripetijama velikog stila. Pospješio je to rat od četrnaeste. Povijest ne nosi u sebi prirodnog lijeka za ozdravljenje. Nema osim volje i slobode čovjeka ništa što bi bilo kadro da vikne: dosta, u ovoj drami, koja ne će nikako da svrši. Začudno je kod te stvari i prava je ironija, da je zapravo obogaćivanje uzrok svemu. Čovječanstvo trpi, jer se je u malo vremena našlo pred golemom količinom dobara materijalnih i duhovnih. Izgubilo je glavu, koja i onako nije bila baš osobito solidna. Svaka nabujalost moći opija. Sređivanje tolikog

materijala nije išlo uporedo s drugim razvojem. Umjetnost života nije se povećala, dok je sadržaj života vrtoglavo rastao. Ipak duh nije nikad manje gospodovao, nego u tim vremenima. Taj splet stvari i njegove posljedice vidi se danas jasno. Jedna je od tih posljedica jačanje kolektivne svijesti, koja je prijemljiva za sve zaraze duha, bile one dobre ili pogubne. Preko toga se ne može prijeći. Pitanje je, hoćemo li se dati od te bujice, koja je zapravo jedan barbarski instinkt, jedan nesvijesni unanimizam, pregaziti ili ćemo je zaustaviti jednim svijesnim unanimizmom, koji — kritičan i slobodan — ide prema duhu. Drugoga izlaza nema. Nemojmo biti umorni baštinici i ne odričimo se svoje baštine. U tom poslu ima književnost jednu od najtežih zadaća. »Nema književnosti protiv slobode, jer nema književnosti protiv duha. Kadgod se književnost opredjeljuje protiv slobode, opredjeljuje se protiv same sebe i brzo je stizava kazna za njezinu zabludu. Slabi i propada u tjeskobi ropstva, koje je sama slavila. Nema, ako pomnjivo gledamo, ni literature protiv demokracije ni protiv naroda. Može biti, da je u raznim epohama, a možda i u našoj, literatura bila u vezi samo sa fragmentima ljudstva, tako je bilo u doba, kad masa uopće nije imala pristupa do istinske civilizacije, koja uključuje u sebi kulturu, i kad je samo malen dio ljudi sačinjavao ono, što se zove narod. Ipak vazda, kad se počinje realizirati demokracija i u onom stepenu, u kojemu se je to događalo, literatura ne može ići protiv nje niti se od nje udaljivati. Demokracija upravo ide za tim da ne bude manje vrijednih ili razbaštinjenih, ona hoće da bude dio naroda svaki čovjek, da bi dala definiciju o čovjeku tako uznositu, da raditi za njega bude zadaća najvećih duhova, a raditi protiv njega — nonsens.«

Nakon govora Julesa Romainsa, koji je bio često prekidan pljeskom, objavljuje tajnik g. Ould poruku bivšeg predsjednika saveza g. H. G. Welsa. Pregnantno izriče Wels svrhu Pen-kluba: »Slobodna misao — to je što branimo i zašto smo se skupili da je branimo. Slobodna misao i slobodno i ravnopravno bratstvo ljudi širom cijeloga svijeta«. Ovu svoju izjavu o svrsi Penkluba Wels je kasnije dopunio u svom govoru prigodom 70-godišnjice. »Osim ondje, gdje vlade negiraju načela intelektualne i estetske slobode, P. E. N. nema veze s politikom. Ni u jednom smislu riječi nije on ljevičarska ili desničarska organizacija. Nije ni anti-komunista ni anti-fašista, nije ni protiv čega osim protiv šutnje i protiv mraka. Nauka, umjetnost i književnost, slobodne aktivnosti ljudskog duha, dižu se visoko iznad svih političkih obzira«. Gđa Viktorija Ocampo pročitala je poruku Andreja Gidea.

U ponedjeljak 7. rujna otpočelo je redovno zasjedanje kongresa. Pošto je g. Ould izvijestio o stanju Penklubova: ima ih 56 u 44 zemlje sa ukupno nekih pet hiljada članova, predložio je škotski delegat Entwistle, da bi se za taj kongres proglasio službenim i španjolski jezik. Odobrenje je toga prijedloga bila druga kongresna novotarija, koja je jezični kaos još znatno povećala. Započela je debatu o »Funkciji pisca u društvu« gđa V. Ocampo. Njezino je mišljenje, da se pi-

sac treba da upozna s problemima masa i da se njima bavi. Odličan je bio govor Georga Duhamela. Književnik vrši svoju socijalnu funkciju, kad tumači čovjeka i događaje, kad po riječima Claudela pretvara nepoznato u poznato, kad je doista njegov rad otkrivanje, pronalaženje i utjecanje ili posredno na bića i događaje, na fenomene, ili neposredno na misao i djela čovjeka, naroda ili civilizacije. Ovakva se funkcija ne može ostvariti bez slobode. Nema ipak slobode bez granicâ. I kao individualista Duhamel ne će da zaboravi da živi u društvu. Spreman je ipak odreći se svojih ličnih konvencionalnosti. Smatra slobodu i dostatnom i pravednom i razboritom, u kojoj su stvarali remek-djela veliki pjesnici. Gdje bi se oni osjećali vezani, držao bi i on da nije slobodan. To je njegov kriterij. Zapreke u slobodi nisu doduše spriječile pisce, da budu stvaraoci, ali su svakako kvarile relacije pisca i društva, te ih smetale da vrše svoju pravu socijalnu zadaću. Duhamel točno razlikuje prijašnje i sadanje značenje riječi »socijalno«, i misli da prema ovom drugom značenju, iako pisac može preuzeti na sebe neke političke funkcije i nametati sebi neke dužnosti i terete, ipak je prava funkcija pisca drugdje. Mimo svega toga postoji problem i pitanje: treba li pisac da učestvuje u političkim, a naročito u klasnim borbama? Povijest na to pitanje odgovara: bilo je pisaca i velikih i dobrih i izvrsnih vršilaca svojih bitnih dužnosti, a da se nisu ustezali zalaziti u političku borbu. U tu su borbu stavljali ne samo lične vrline, nego i dobar glas stečen književnošću. Oni su to činili iz raznih pobuda.

Mnogi pridaju baš tim pobudama najveću važnost, no o tomu se ne radi, kad treba ustanoviti naučne elemente. Za partizane akcije znači, da pisac griješi, ako ne ulazi sav, sa svojim talentom i utjecajem u akciju, za pravednu stvar. Pisci zbog svoje osjećajnosti i dubokog čuvstva odgovornosti teško prelaze preko ove jednostavne dijalektike. Pisci kao učesnici znatnih događaja prikazuju ih, a kao slučajni promatrači daju djelomični njihov prikaz, jer kad bi se sustegnuli od toga, smatrali bi ih sterilnim ili egoistima. Takav je bio stav romantičara. Danas se je situacija posve izmijenila. Od početka 20. stoljeća političari nastoje da predobiju za svoju stvar ljude znanosti i umjetnosti. I doista prilaze im jedni zbog entuzijazma, drugi iz prijateljstva, a neki i iz slabosti. Gdjekoji i iz taštine ne mogu a da se ne odazovu molbama i ne mogu se odreći užitka, da bi se i njihov glas čuo. Političari sa svoje strane malo respektirajući duh zlorabe s izvjesnim cinizmom gotovost pisaca. Pisci tako zapadaju u situacije, da se izjašnjavaju o problemima i konjunkturama, o kojima nemaju ni pojma, te o ličnostima, koje poznaju tek po imenu. Takvi su pozivi katkad imperativni, a katkad i pod prijetnjom. Od toga trpe mnogo i razum i književnost. Čini se, da se takve praktike šire, i postoji opasnost, da će pisci ni na čiju korist izgubiti autoritet, što su ga stekli dugim i plemenitim radom. Nažalost, moglo bi to zadesiti i našu korporaciju, a to bi bila prava šteta. Ipak nije moja misao, da bi zbog toga trebalo da pisac uzmiče. Pisac treba da dobro promisli ne primajući savjete parti-

zana i klikaša, prema riječima Vignya: »Sam i slobodan ispunjavati svoju misiju«. Duhamel ne misli, da bi trebalo ove riječi danas modificirati. Vigny dodaje: »Samoća je sveta«. Neka ova lijepa riječ — završava Duhamel — prosvijetli one, koji se ne daju ponijeti valom avantira i koji svaki dan postavljaju točku, koji konzultiraju zvijezde i određuju svoje mjesto na karti svemira.

Marinetti misli, da se veliki pisci nisu obraćali publici. Argentinski pisac Eduardo Malea govori o teškoćama pisca. Sofija Wadia misli, da danas pisac stvara za čitavo čovječanstvo. Ona je protiv pisaca, koji pišu samo za manjinu. Cremieux je za slobodu, koja je, nažalost, danas u stanovitim zemljama potpuno prigušena. Po mišljenju De Figueireda pisac treba da se i u najtežim prilikama vazda bori za slobodu i za mir.

Nakon ove debate g. Parandowski iznosi svoj prijedlog o izložbama, koje bi Pen-klubovi, osobito u vrijeme kongresa, priređivali u svojim centrima, a prikazivale bi sabrani materijal o boravku znamenitih tuđih pisaca u njihovoj zemlji. Razumije se, da bi takova izložba bila osobito interesantna u Italiji. G. je Marinetti spreman prirediti takvu izložbu u Rimu za vrijeme kongresa.

Na sjednici slijedećeg dana najavljuje Emil Ludwig u ime njemačkih emigranata svoj prosvjed protiv njemačkih vlastodržaca. Za njih je svatko »komunist« tko se ne priklanja njihovu mišljenju. Ima među prognanima i katoličkih pisaca, kojih je sva krivnja da vjeruju u stari zavjet. Tko ne shvaća rat kao higijenu naroda, ne može objelodanjivati svojih djela u Njemačkoj.

One, koji se bore protiv politike u književnosti, Emil Ludwig pita: je li to isključivo literarni problem, kad je u Njemačkoj produkcija knjiga u posljednje dvije godine pala za 45%? Kad heidelberško sveučilište izjavljuje, da je objektivna znanost samo pu-

Gore: *Vermeylen — Almagro San Martin — Michaux — Claes — Černihovski.* Lijevo: *Thomas.* Dolje: *Puccini — Ungaretti — Cremieux — Marinetti.* (Karikature Fresnove iz »La Nacion«).

sta riječ, a da sveučilište mora da misli na svoju funkciju u državi? Jedan Nijemac dokazuje, da je Ameriku otkrio German Penning, a drugi da je Isus kao Arijac rođen u okolici Mecklenburga. Heineova pjesma »Loreley« ušla je u školske knjige kao djelo »nepoznatog autora«. Ludwig se obraća na kongres, da pomogne njemačkim piscima i citira Goetheovu riječ o »slobodi, koju zaslu-

žuje samo onaj, koji je svaki dan stiče« i riječi Argentinca Morena: »Ljubim više pogibeljnu slobodu, nego spokojno ropstvo«.

Ludwigov je apel primio kongres jednodušno. Drugi se dan pokazalo, da bi Švicarac g. Stickelberger htio da ostane neutralan, isto i Belgijanac Claes.

Poslije govora Ludwigova iznio je Jules Romains ovaj prijedlog: »U ovome času, kad opasnost od novog svjetskog rata kao da svuda raste, i kad mnogi ljudi bez oklijevanja smatraju kao blisku mogućnost ponavljanja katastrofe, koja je našu generaciju ispunila užasom, pisci cijeloga svijeta, glasovima svojih delegata na Međunarodnom kongresu P. E. N. klubova u Buenos Airesu, upućuju ozbiljan apel razboritosti vlada i uravnoteženosti naroda. Podižući svoj glas oni tvrde, da je svaki rat kuga; da se od rata ni u kojem slučaju ne možemo nadati nikakvoj moralnoj koristi za čovječanstvo; i, dalje, da rat, koji sad prijeti narodima, može biti izbjegnut, a ako na nesreću izbije, ne može se ničim opravdati. Oni mole vlade i narode, da se sjete, da veliki sukob od 1914. nije bio kadar riješiti nikakve probleme, koji su se nametali, kad je on počeo; da je za sobom ostavio ruševine i povećane teškoće — ne rješenja. Oni ističu da, doduše, nitko ne smije opet tvrditi, da bi nov rat bio od materijalne koristi ma kojem narodu, ali oni svečano osuđuju jednu skorašnju zabludu, koja teži da se raširi. Prema toj ideji antagonizam između političkih i socijalnih doktrina koje sad razdvajaju svijet, ne može, uslijed toga što se došlo do vrhunca ogorčenosti, biti otklonjen ničim do ratom i da će se neizbježno završiti ratom. Ovo bi osudilo ljude našeg vremena na užase jedne nove vrste vjerskog rata. Međutim jasno je dokazano, da vjerski ratovi nisu nikad ništa učinili do produbli i produžili mržnje, ne koristeći ni najmanje ljudskim savjestima. Oganj i mač ne odlučuju u sferi ideala. Samo mirnom evolucijom svijeta doktrine, koje se suprotstavljaju jedna drugoj, mogu ići svojim tokom, da bi dale iz sebe elemente istine, koje možda sadrže, i da najzad uđu u nov svjetski poredak. — Kako još ima vremena da se izbjegnu nepopravljive griješke, pisci cijeloga svijeta, potpuno svijesni svoje prave misije, pozivaju one, koji upravljaju ljudskim rodom, da pogledaju u oči odgovornostima pred sudom historije; oni pozivaju javno mišljenje u različnim zemljama, da se odupre podbadanjima ma s koje strane. Što se samih pisaca tiče, oni se obvezuju, da će učiniti sve, što im je moguće, da pomognu spasavanje civilizacije, naše zajedničke očevine, od propasti, koja bi ovoga puta bila konačna«.

Uz dodatak delegata Laxnessa, da pisci, koji pripadaju Pen-klubovima, udese svoj stav i pisanje prema duhu mira i da izvršni odbor obavijesti svaki centar o svakom pojedinačnom zgrješenju, te da eventualno preduzmu mjere, koje bi mogle biti potrebne, Romainsova je rezolucija primljena jednodušno.

Nekoliko sati kasnije 8. rujna poslije podne predsjedao je kongresu g. Marinetti. Tek što se je pojavio na tribini, ustao je Jules Romains i upitao kongres: može li predsjedati ovoj skupštini, koja se netom jednoduš-

no izjavila protiv rata i klanja, g. Marinetti, koji je tek nedavno u reviji »Azione imperiale«, na prvoj stranici, veličao rat i nazvao ga »higijenom svijeta«. Posve neočekivano Marinetti ostao je miran na taj upit, ali su planuli njegovi drugovi gg. Ungaretti i Puccini i dovikivali Francuzima pogrdne izraze. Mnogi su delegati govorili istodobno i nastala je vrlo neprijatna zbrka u koju se umiješala i publika. G. Duhamel obratio se Marinettiju s molbom, da bi za svoje ideje potražio drugo društvo, a on sam da ostaje jednako prijatelj i njegov i Italije. Intervencijom dr. Ibargurena delegati su se ispričali, a Marinetti je izjavio, da je neprijatelj rata i bio i ostat će, njegovu je žestinu, kad je slavio rat, dijelilo 40 milijuna Talijana, s kojima se je bio dužan u pogibelji braniti. — Kongres se je nastavio s peticijama delegata madžarskoga i bugarskoga za zaštitu prometa knjiga među susjednim državama. G. Vladeta Popović odgovorio je u ime jugoslavenskih centara, da se Pen-klubovi općenito zalažu kod svojih vlada za poboljšanje prilika u prometu knjiga, pa je bilo u tomu već i uspjeha, poglavito intervencijom talijanskog kluba kod svoje vlade, a u tom će poslu Pen-klubovi po međusobnim obećanjima i dalje ustrajati.

Nakon jednodnevnog odmora nastavio se kongres opet 10. rujna pod predsjedanjem Julesa Romainsa. Još mnogobrojnija publika, koja je očito iščekivala nove incidente, nije više dolazila na svoj račun. Kongres je otpočeo raspravom gđe Sofije Wadije o temi: »Filozofija u životu masa«. Ona isporučuje kongresu pozdrave Rabindranatha Tagore i Matahme Gandhija, obraća se protiv mehanizacije i materijaliziranja modernog života, protivi se pornografiji i svršava s citatom iz Buddhe: »Čovjek se mijenja prema sadržaju svojih misli«. Jidiški delegat g. Lewick obraća se delegatima s molbom za zaštitu Židova, osobito onih u Poljskoj. Napominje velike vrednote židovskog pjesništva, njegove utjecaje, osobito na sjeveroamerikansko pjesništvo, njegovu težnju prema univerzalnosti i sintezi kulturâ, koja se tako često krivo tumači; ako se književnost ima da odvraća od politike, ipak se ona ne smije oglušiti bolima i mukama narodâ, koji pate. G. Parandowski braneći poljski Pen-klub uvjerava skupštinu, da on i u svakom pogledu vrši svoju dužnost. Nastup g. Lewicka bio je popraćen s nekoliko demonstrativnih fićuka na galerijama. Vraćajući se k izvodima gđe Wadije g. Piérard upozorava, da bi represija erotične literature, kojoj pripadaju mnoga klasična djela, pa i Decameron, dovodile do mrske diktature farizejštine.

Poslijepodnevnim viječanjima predsjedao je Emil Ludwig. G. B. Cremieux izvještava o temi »Inteligencija i život«. »Ima li inteligencija biti upravljačem svijeta ili njegovim robom?« O toj temi govorili su mnogi delegati, među inim i Jacques Maritain, kojemu je praktična funkcija inteligencije funkcija ljubavi; razum je pogrješiv, ali on može da ispravlja zablude i može da se upravlja svijetlom, koje dolazi odozgor.

U sjednici od 11. rujna u nastavku debate o »Inteligenciji i životu« potužio se islandski delegat na način raspravljanja o

temama, koje nisu za književnike najvažnije. G. Cremieux konačno konstatira kao referent, da nitko od raspravljača nije unio u raspravu materijalističko shvaćanje.

Izlet na estanciju i u La Platu

12. rujna bio je posvećen izletu na ladanje, na jednu »estanciju«. Beskrajni put ulicama Buenos Airesa svršio je iza nekoliko predgrađa u pitomoj ravnici. Našli smo se u svojim autokarima, i opet praćeni mnogim Argentincima, pred golemim mljekarstvom, gdje je mlijeko teklo kao voda. U jednom zaselku okruženom parkom dočekao nas obilan diner, a poslije ručka zapali smo okruženi masom naroda u pravo pravcato proštenje s pečenjem na ražnju i s narodnim plesovima i pjesmama i kostimima. Konstatirali smo, da se u Argentini janje ne kreće, nego se razapeto peče čas s jedne čas s druge strane. U pečenju kao i u tečnosti jagnjadi prednjačimo, ali njihovi su španjolski narodni plesovi puni gracioznosti i odraz prastarog kulturnog života. Kretnje i melodioznost muzike i govora bez sumnje su profinjen umjetnički užitak. Koketne geste plesačica sadrže erotični raffinement i odaju tajnu igre sredstvima, koja su baština i vječno obnavljanje jednog vrelog ljubavnog života. Ti se plesovi ne zaboravljaju. Značajan uvid u narodni život na argentinskom ladanju, dala nam je i produkcija konjara na svojim vatrenim konjima. Kako sjede na konjima, kako ih love zamkama, kako podjaruju njihovu vatru, kako svladavaju njihov bijes, te intimnosti i iskustva u

saobraćaju sa životinjama i ulaženja u njihovu ćud i u tajne njihovih nagona — sve su to žive scenske slike iz jedne virulentne svakidašnjosti.

Izlet na estanciju bio je za mene već drugi izlet u okolicu Buenos Airesa. Dobrotom g. Sulčića i g. Gobića, cirkvenčana uvaženog predsjednika našeg potpornog društva, izvezli smo se g. Golija i ja autom u La Platu. U La Platu vodi put, više od 50 kilometara, živo naseljenom plodnom ravnicom, koja se gubi u moru poljâ čuvene Pampe. Lučki život na rijeci La Plati, koji teče već od Buenos Airesa, oživljava iznova oko La Plate. La Plata je mlad grad, zasnovan u pravilnom kvadratu, s krasnim javnim zgradama, širokim ulicama i parkovima. Predstavljeni smo gradonačelniku i on nas je ljubazno primio i obdario albumima. Dakako da su i naše slike osvanule u najvećem dnevniku. Prvorazredna je senzacija La Plate čuveni muzej sa bogatom zbirkom kostura najstarijih životinja. Ostaci tih kostura umetnuti su u rekonstrukcije bića fantastične veličine. U muzeju se vide i sve životinje Južne Amerike i sva sila prethistorijskih iskopina, koje je rijeka La Plata sačuvala od propasti.

Svršetak kongresa

Za zaključnu sjednicu kongresa 14. rujna preostajalo je još mnogo posla. Nakon ostavke Welsove izabran je novi predsjednik Saveza g. Jules Romains. Stefan Zweig predložio je pozdrav Welsu, toj diki univerzalne literature, za koga nema pravedne stvari, koju ne bi odvažno branio, njegova vjera u

čovječnost ostaje vazda i u svakoj prilici netaknuta. Određeno je mjesto XV. kongresa: Rim, kamo je Marinetti pozvao Pen-klubove. Za g. 1938. određen je Prag, za 1939. Stockholm, a za 1940. Tokio, gdje se slavi osnivanje japanskoga carstva. Na taj je kongres pozvao delegate japanski delegat Tosou Shi-

Jules Romains

mazaki. Izdavanje revije za prijevode odgađa se nakon referata g. Vermeylena zbog nestašice sredstava. U savezni odbor ulaze delegati Pen-klubova engleskog, francuskog, sjedinjenih država, švedskog, belgijskog, japanskog, argentinskog i talijanskog. G. Marinetti predlaže institut za prevođenje pjesničkih djela, u kojemu bi odlučivali i fašisti i komunisti, a prema upadici Stickelbergera — i demokrati. Katalonski se dele-

gat Estelick izvinjava, da nije mogao učestvovati u debatama kongresa zbog teških događaja u svojoj domovini. Na to predlaže g. Puccini bratski pozdrav svim španjolskim književnicima bez razlike stranaka u ovim bolnim časovima. W. J. Entwistle zahvaljuje predsjedniku argentinske republike, gradonačelniku, Pen-klubu i velikom argentinskom narodu u ime sviju na gostoprimstvu, čemu se je sav kongres oduševljeno pridružio. Irski je delegat zahvalio štampi, a g. Adams napose novinarima. Uz raspravu holandijskog delegata N. A. Donkersloota govorilo je više delegata o temi »Budućnost poezije«. Osobito se je istaknuo pjesničkim poletom indijski pjesnik Kalidas Nag. Konačno završio je kongresno zasjedanje kratkim rezimeom svega rada na kongresu dr. Ibarguren.

Istu večer bila je za delegate svečana predstava u »Teatro Colon«. Pjevala se je Straussova opera »Kavalir s ružom«. Oprosni banket u Jockey klubu donio je senzaciju toplog i srdačnog izmirenja francuskih i talijanskih delegata. Govor je Julesa Romainsa izazvao vrelu južnjačku rječitost g. Puccinija. Tako je kongres završio pravom pen-klubskom gestom u velikom stilu.

Za vrijeme kongresa prosula se bujica zanimljivih predavanja na mnogobrojnu i zahvalnu argentinsku publiku. Od tih predavanja nije valjda bio pošteđen nijedan delegat. Mnogi su se književnici u tomu istakli kao vješti conferencieri. Teme tih predavanja bile su vazda aktualne. Tako je Georges Duhamel govorio o »Čovjeku i stroju«, Jacques Maritain o »Ličnosti i individuu«,

Piérard o »Dokolici radnika« i »slikaru Van Goghu«, Emil Ludwig o »Grandezzi« i o »Evropi u rujnu 1936«, Parandowski o novoj poljskoj literaturi, Jules Romains o »Ljudima dobre volje«, gđa Duhamel deklamirala je djelo svoga supruga »Ballade de Florentin Prunier«. Posebnu pažnju zavređuju izvodi Emila Ludwiga. On tumači postanak njemačkog fašizma ljubavlju za poslušnost i stegu, karakteriše državnike, koje i lično pozna, Mussolinija »kao 90 postotnog radnika, a 10 postotnog glumca«, dok je kod Hitlera obratno; za abesinski rat kaže, da će koristiti samo Abesincima, a Talijani su se njime riješili kroz godine podržavane volje za ratovanje, da bi u skorom krvavijem ratu mogli ostati neutralni. Ludwig računa sa skorim ratom, koji će konačno smiriti evropsku zbrku i ostvariti Panevropu. Georges Duhamel u svom predavanju »Čovjek i stroj« konstatira, da se svi naši oćuti osim možda mirisa i opipa mehaniziraju. U medicini došla je uporaba stroja tako daleko, da se s pacijentima postupa kao sa kamionima kod Forda. Duhamel prigovara stroju, da otima ljudsku stranu života, ubija simpatiju čovjeka spram čovjeka, a, nažalost, ima ljudi, koji sve svoje simpatije prenose na mehanizme kao na uru, auto, avion, i t. d. Odakle nastaje »mehanopatija«. On misli, da u ovoj našoj prelaznoj epohi nastaje opasnost, da civilizacija postane posve utilitarna. Treba da ostanemo individualisti i humanisti, a ne da se predamo kultu puke koristi. Čovjek ne smije postati rob mašine.

Povratak

Bilo je teško nasilno prekinuti niti, koje su nas vezale s ljudima, s lijepim Buenos Airesom i s gostoljubivim Argentincima. Kad su se smirila uzbuđenja rastanka, osjetili smo se na lađi kao prognanici iz jedne navale života, koja je ostavila iza sebe toliko novih dojmova, toliko osjećaja i misli, da bi sve to izblijedio dugi morski put i da bi se opet kao prijašnji vratili u staro. Nova je naša lađa »Campana« bila mnogo prostranija i udobnija od »Alsine«. Šetnja od 170 metara oko palube izvrsna akvizicija. Na lađi je sad bilo i živahnije, velik je broj delegata bio i velik krug prijatelja. Kongres i boravak u Buenos Airesu dali su i dovoljno građe za debatiranje, a i nove su knjige počele među nama cirkulirati i olakšavati dosadu jednoličnog beskrajnog putovanja. I gradove, gdje smo opet pristajali, gledali smo kao znance i svraćali smo pažnju samo stvarima, na koje su nas upozoravali.

U Montevideu dočekao nas je novi Pen klub i izveo nas autima u krasnu okolicu i konačno na banket u restoranu izvan grada. Znanci su nas dočekali i u Rio de Janeiru. Nažalost bio je naš stari hrvatski prijatelj g. Stanislav Grabowski, poljski poslanik ondje, i opet bolestan. Izmijenili smo srdačne pozdrave sa živom željom, da bi nam skoro ozdravio i opet došao među nas. Na izlazu iz luke sreli smo se s jednom našom lađom, doviknuo sam im: Sretan put! Na palubu je izjurila sva posada i dovikivala mi i domahivala, dok se nismo izgubili s vida.

U Rio de Janeiru bio je već prebrođen nesretni kanal oko Sv. Katarine, prijelaza se nismo više bojali. I uistinu more je bilo mirno, dani lijepi, zapadi sunčani puni boja i sjaja, a noći vedre i pune zvijezda. Ipak je naša nestrpljivost sve više rasla i sve više nas je zabrinjavala španjolska situacija. U Dakaru imali smo posljednji vrući dan. Prava tropska vrućina. Tek kad je malo dana kasnije zablistao snijeg na Sierra Nevadi, znali smo, da smo se konačno vratili u našu evropsku klimu. Nitko nas putem nije napastovao i bili bismo došli na vrijeme u Marseille, da nije upravo toga dana zaduvao žestoki maestral. Iskrcali smo naše suputnike tek nakon osamsatnog manevriranja ispred luke. Već nakon jednog sata otisnula se naša lađa za put u Genovu.

Razišli smo se na sve strane svijeta. Uz intimnosti prijateljskog saobraćaja, nikako nas nije više ostavljalo čuvstvo nečega naročitoga: zajednički proživljeni dojmovi s puta i s velikih dana u Buenos Airesu.

To je bila uistinu sjajna popudbina s puta do Buenos Airesa, bez obzira na to, da je svjetska štampa nakon kongresa nazvala našu federaciju »iza religioznih najjačom internacionalnom moralnom snagom naših vremena«.

Tisak Zaklade Tiskare
Narodnih Novina - Zagreb